

HOOFDSTUK 4

HET STAATSTOEZICHT, 1863-1873

Vlak vóór de emancipatie, in een van de laatste weken van juni 1863, bezocht een planter zijn plantage in Coronie. Hij was ontstemd over de aankomende emancipatie en stuurde het al meteen na zijn aankomst aan op een confrontatie met zijn slaven. Zoals gebruikelijk begroetten dezen hem voor zijn deur en vroegen hoe het met hem ging. De wedergroet was dit keer echter bitter en hij zei meteen dat zij nu wel een soort van vrijheid hadden gekregen (onlangs was een brief met hun familienaam uitgedeeld), maar nog niet vrij waren. Zij moesten niet denken, zo sprak de planter verbeten, dat hij geen macht meer over hen had. Degene die de kleinste overtreding maakte, zou hij laten ophangen en flink laten afstraffen. Bij een dergelijke kastijding werden de slaven aan hun handen opgehangen, zo hoog dat hun voeten de grond niet konden raken. De zendeling Rätthling, die op de nevenliggende plantage woonde en het voorval optekende, schreef dat die lang verboden methode nog steeds werd toegepast. De dreigementen van de planter lokte reacties uit en de slaven riepen: `no no masra, fonfon kaba noja' (nee heer, aan het slaan komt een einde). De planter liet zich niet van de wijs brengen, maar wilde de straf gelijk op de tegendraadse slaven ten uitvoer brengen. Toch wisten de slaven hem daarvan te weerhouden; zij verklaarden wel voor hem te willen blijven werken, maar dan moest hij hen betalen en hen niet meer slaan.

Enkele dagen later kwamen de slaven weer samen voor het huis van de planter. Hun offensieve optreden had plaats gemaakt voor een defensieve en nederige houding. De woordvoerder van de groep slaven zei: `masra, wij zijn gekomen om je te vragen al het oude te vergeten en ons allen te vergeven wat wij niet goed hebben gedaan. Wij zijn niet altijd goed geweest en hebben je vaak redenen tot ontevredenheid gegeven. Wij vragen nogmaals ons alles te vergeven. Wij willen opnieuw beginnen en ons in het vervolg zo gedragen dat je tevreden met ons zal zijn'.¹

Het was aan de vooravond van de emancipatie, toen deze slaven op een plantage in Coronie met hun eigenaar discussieerden over hun toekomst. Zowel bij de planter als bij zijn slaven heerste er onzekerheid over de op komst zijnde veranderingen. De Coroniaanse slaven hadden gelijk toen zij hun eigenaar te kennen gaven dat aan het straffen een einde kwam, want de huiselijke jurisdictie gold niet meer. Toch waren de 32.911 Surinaamse slaven nog niet allemaal vrij toen de slavernij op 1 juli 1863 werd afgeschaft. Tien jaar staatstoezicht volgde, waarin plantageslaven werden verplicht als contractarbeiders op de plantages te werken. Op die wijze meende de overheid de slaven op de vrijheid voor te bereiden en de planters te behoeden voor het verlies aan arbeidskrachten. Wel konden de vrijgemaakten zelf beslissen waar zij gingen werken en

¹ABUH: 15 Lb 15 Salem 1863.

mochten zij jaarlijks van werkplek wisselen.

In de vorige hoofdstukken kwam de betekenis van de slavensamenlevingen en slavenfamilies aan de orde. Gesteld werd dat die het leven op de plantages vorm gaven; creolisering legde de basis voor hechte samenlevingen, waarin met name familienetwerken resulteerden in banden van reciprociteit en wederzijds vertrouwen.

In dit en het volgende hoofdstuk worden de gevolgen van de emancipatie voor die gemeenschappen en familienetwerken besproken. Dat kan echter niet zonder uitleg van de maatschappelijke veranderingen die de emancipatie teweeg bracht. Die vormden immers de context, waarin de gemeenschappen en familienetwerken functioneerden. Hieronder volgt daarom een uiteenzetting van de procedures rond de emancipatie en de regelingen van het staatstoezicht. Verder komt de kentering in de verhoudingen aan de orde tussen de vrijgemaakte slaven enerzijds en de planters, directeurs, zendelingen en missionarissen anderzijds.

Wat betreft de voormalige slavengemeenschappen wordt beargumenteerd dat hun samenstelling veranderlijk en onbestendig werd. Nieuwe arbeiders, onder wie contractarbeiders uit Azië en het Caribisch gebied, kwamen op plantages, die door anderen werden verlaten. Toch verloren de oude plantagegemeenschappen hun waarde niet; de band met de plantage bleef voor velen bestaan, hoewel er regionale verschillen merkbaar waren. De gevolgen van de emancipatie voor familie en gezin worden in hoofdstuk vijf besproken.

1. Naar de emancipatie en het staatstoezicht

Tot een heftige publieke discussie heeft de slavernij en de afschaffing daarvan in Nederland nooit geleid. Er was noch een wereldlijke, noch een kerkelijke beweging die onder de Nederlandse bevolking massaal protest uitlokte tegen de slavernij. De abolitionisten G. Groen van Pinksteren en W.R. Van Hoëvell hadden wel enige invloed op de meningsvorming en besluitvorming, maar het effect van hun initiatieven was niet doorslaggevend (Van Winter 1982; Kuitenbrouwer 1978: 98; Emmer 1980). De emancipatie in de Nederlandse koloniën liet dan ook lang op zich wachten. Uiteindelijk maakten internationale ontwikkelingen de emancipatie onvermijdelijk; met name de afschaffing van de slavernij door de Britten in 1834 en later door de Fransen en Denen in 1848 vormden evenzoveel prikkels om ook in de Nederlandse koloniën tot emancipatie over te gaan. Overigens gaf de afnemende economische betekenis van de West-Indische koloniën geen reden om de slavernij af te schaffen. De arbeidskosten in de naburkoloniën stegen immers na de emancipatie. Het belang van het winstgevende Nederlands Oost-Indië maakte het mogelijk om zonder financiële problemen de slaveneigenaren een vergoeding te betalen.²

Toen de politieke discussie over de emancipatie in de jaren veertig van de achttiende

²Zie voor een bespreking van de emancipatie in een internationale context, Oostindie (ed.) 1995.

eeuw eindelijk op gang kwam, was inmiddels wel duidelijk dat de afschaffing van de slavernij onvermijdelijk was. Het debat ging dan ook niet zozeer over de vraag of de emancipatie wel of niet doorgevoerd moest worden, maar concentreerde zich op de manier en het tijdstip waarop de emancipatie gerealiseerd zou moeten worden (Kuitenbrouwer 1978: 74). Het eerste wetsontwerp werd in 1851 door C.F. Pahud, minister van koloniën, bij de Tweede Kamer ingediend. Hij stelde voor om slavenkinderen bij hun geboorte vrij te verklaren, maar het voorstel kreeg geen steun. Voorstanders van een snelle afschaffing waren tegen het plan, omdat het dan minstens een halve eeuw zou duren voordat de slavernij geheel zou zijn afgeschaft. Belanghebbenden in de plantagelandbouw konden daarentegen niet accepteren dat Pahud geen schadevergoeding voor de planters in het vooruitzicht stelde (Siwipersad 1979: 209-215). Het zou uiteindelijk tot 1861 duren voordat er een wetsvoorstel werd ingediend dat werd aangenomen. Tussentijds werden er voorstellen ingediend, maar afgewezen vanwege de hoge kosten en het gebrek aan protest tegen de slavernij wat een snelle besluitvorming niet stimuleerde. Ook groeide het idee dat de slaven op de vrijheid moesten worden voorbereid. Dat laatste werd voornamelijk ingegeven door de problemen die er in Brits-Guyana waren ontstaan na de afschaffing van de slavernij; daar bleken de vrijgemaakten weinig bereid te zijn om op de plantages te werken en onderging de plantage-economie een schrikbarende terugval (Kuitenbrouwer 1978: 78-86; Siwipersad 1979: 29-41, 244-253, 271-275; Toes 1992). Uiteindelijk legde minister J. Loudon de basis voor de definitieve wetsvoorstellen voor de emancipatie. Nadat zijn opvolger G.H. Uhlenbeck de voorstellen verdedigde en aanpaste, werden ze door de Kamer aangenomen. Op 8 augustus 1862 tekende de koning de wetsontwerpen, die op 1 juli 1863 een einde zouden maken aan de slavernij in de Nederlandse koloniën (Kuitenbrouwer 1878: 86-89).

In de emancipatiewet werd vastgesteld dat voor iedere slaaf, ongeacht de leeftijd, het beroep of geslacht fl. 300,- aan zijn of haar eigenaar werd uitgekeerd. In het totaal werd fl. 9.800.000,- aan tegemoetkomingen betaald. Verder werd bepaald dat de kolonisatie en immigratie zou worden bevorderd om de plantage-economie te behouden en het voorspelde tekort aan arbeiders op te vangen. Daartoe werden premies met een gezamenlijke waarde van één miljoen gulden beschikbaar gesteld. Ten slotte werd beslist dat de vrijgemaakte slaven tien jaar onder staatstoezicht zouden worden gesteld (Slootweg 1987: 9-11).

Het staatstoezicht betekende dat de vrijgemaakten die voorheen als slaven op het veld of in de kookhuizen hadden gewerkt nog tien jaar tot plantagearbeid werden verplicht, ook al kregen zij voortaan loon voor hun werkzaamheden en mochten zij contracten sluiten op een plantage naar keuze. De contracten konden voor één, twee of drie jaar worden vastgelegd en moesten door alle vrijgemaakten tussen de vijftien en zestig jaar worden aangegaan. Degenen die buiten deze leeftijdsgroep vielen werden overigens niet geheel vrijgesteld van arbeidsverplichting. Zij moesten loonarbeid verrichten in zoverre hun krachten en bekwaamheden dat toelieten. De planters waren verplicht om hun onder staatstoezicht gestelde arbeiders te voorzien van woonruimte, medische voorzieningen en een kostgrondje.

De vrijgemaakten die geen veldslaven waren geweest behoorden tot een aparte categorie, met andere verplichtingen. Deze groep bestond voornamelijk uit de vroegere stadsslaven, maar ook de ambachtslieden en het huispersoneel op de plantages vielen onder deze categorie. Zij moesten in de stad of op de plantages arbeid of diensten verrichten voor een periode van minstens drie maanden tot hoogstens één jaar. Als zij aan konden tonen dat zij zelf een beroep of ambacht uitoefenden werden zij vrijgesteld van de verplichting om werkovereenkomsten te sluiten.

De overheid zou voor beide categorieën vervangend werk verzorgen wanneer de vrijgemaakten geen werkovereenkomst wilden of konden sluiten en zij niet van deze verplichting waren vrijgesteld. Met wie en voor hoelang de werkovereenkomsten waren gesloten werd genoteerd in een contractboekje, het zogenaamde livret. In het livret, dat door alle vrijgestelden tussen de vijftien en zestig jaar voor vijftwintig cent zegelrecht moest worden aangeschaft, werden verder de persoonlijke gegevens van de bezitter opgenomen (Slootweg 1987: 9-12).

Om de emancipatiewet uitvoerbaar en controleerbaar te maken kreeg Suriname op 1 juli 1863 een nieuwe geografische organisatie; het land werd ingedeeld in vijftien buitendistricten en één stadsdistrict (zie kaart 3). Er werden in totaal negen commissarissen benoemd. Aangezien sommige districten dun waren bevolkt, kregen de commissarissen vaak twee of drie districten onder hun verantwoording. Zij begonnen hun loopbaan in een onzekere tijd en kregen uiteenlopende taken toebedeeld. Twee maanden vóór de emancipatie maakten zij hun eerste ronde langs de plantages die onder hun toezicht stonden. De slaven kregen toen voor het eerst een familienaam (Emmer 1993: 89). Na de emancipatie fungeerden de commissarissen als contactpersoon tussen de centrale overheid in Paramaribo en de regio, maar ook waren zij intermediair tussen planters en vrijgemaakten. Zij oefenden de disciplinaire rechtsmacht uit over de vrijgemaakten en de immigranten. Vrijgemaakten mochten zij tot een geldboete van maximaal fl. 2,50 veroordelen en tot een gevangenisstraf van maximaal drie maanden. Verder waren zij bevoegd om strafarbeid op te leggen, met of zonder lichte kettingboei. Ook daarbij gold een maximumperiode van drie maanden. Wat betreft het straffen van planters en directeuren, bleef het bij het opmaken van een proces-verbaal (Slootweg 1987: 11-14).

2. Van de proclamatie tot de dag van de emancipatie

Op 24 september 1862 ontving de gouverneur van Suriname de officiële mededeling dat de emancipatiewet door de koning was bekrachtigd. Al snel daarna, in de eerste weken van oktober verspreidde het nieuws van de emancipatie zich onder de Surinaamse slaven. Volgens de autoriteiten zouden die kalm en niet met uitbundige en uitgelaten

vreugde hebben gereageerd.³ Wellicht doelden zij op het uitblijven van ongeregelheden na de bekendmaking, want de blijdschap onder de slaven na het horen van het nieuws valt duidelijk af te lezen uit de brieven van de Herrnhutters.

Sommige directeuren en eigenaren maakten het nieuws van de vrijlating zelf aan hun slaven bekend, terwijl anderen het aan de Herrnhutters overlieten om de vreugdevolle boodschap aan de slaven over te brengen. In Coronie kreeg de zendeling R  thling op zondag 12 oktober de bekendmaking in het *Sranan* door de landdrost toegestuurd. De volgende avond belegden R  thling en zijn vrouw een speciale bijeenkomst in de kerk om het nieuws aan iedereen te kunnen vertellen. Die avond was de kerk volgepakt met slaven. Blij en aandachtig luisterden zij naar R  thling, toen deze de verklaring voorlas. Bij elke regel gaf de zendeling uitleg en vroeg aan de slaven of zij het hadden begrepen. Iedereen was vol vreugde, schreef R  thling, die zelf ook blij was dat de slaven eindelijk vrij zouden worden. Zij hadden niet gedacht, zo zeiden velen, deze vreugde nog mee te mogen maken. Zij zouden het nooit geloofd hebben, wanneer hun *leriman* het hen niet had verteld. Aan het einde van de avond vroegen zij R  thling om de gouverneur en de koning te bedanken voor het grote geschenk van de vrijheid.⁴

Ook op de suikerplantage Hooiland werd de emancipatieverklaring op verzoek van de directeur, de heer J. Douglass, op 19 oktober in de kerk voorgelezen. De reactie van de slaven werd niet beschreven door de zendelingen, maar tijdens de laatste bijeenkomst van het jaar 1862 stapte de *basya* Lambertus Carolus naar voren en vroeg voor een moment het woord in naam van allen. Net als de slaven in Coronie was de *basya* de koning dankbaar, die zich over hen had erbarmd en voor hen had gezorgd. 'Mag God hem daarvoor zegenen met heel zijn hart en hem nog lang voor ons behouden', zei Lambertus Carolus. Daarna stond een ander op en bedankte de zendelingen voor al hun moeite, arbeid en geduld. Hij hoopte dat zij ook na de vrijlating het evangelie zouden blijven brengen. De zendeling M.C. Bramberg verlangde daarop ook hun trouw in de toekomst.⁵ Op Hooiland hadden de zendelingen goede ervaringen en konden zij de toekomst positief tegemoet zien. De eigenaar van de plantage, Wright, wilde de plantage behouden en de slaven hadden toegezegd op de plantage te blijven werken. Het was wellicht als herinnering aan deze wederzijdse beloften dat Wright in de eerste helft van 1863 een klein huisorgel schonk aan de kerk op zijn plantage. De zendelingen betreurden echter het vertrek van Douglass, de directeur van de plantage, die goed met de slaven wist om te gaan. Samen met zijn huishoudster vertrok hij in 1863 naar Paramaribo. Spoedig daarna zou Douglass naar Engeland afreizen.⁶

Ook de districtscommissaris, die de situatie op de plantages in het district Commewijne vlak v  r de emancipatie peilde, was positief over de houding van de 636 slaven op Hooiland. Enkele gezinnen hadden al hadden aangeboden om een contract te

³Koloniaal Verslag 1862: 25; *Berigten uit de Heiden-Wereld* 1863: 33.

⁴ABUH: 15 Lb 15 Salem.

⁵RAU: EBG 376.

⁶RAU: EBG 376.

sluiten.⁷ De situatie op Hooiland was gunstig in vergelijking met andere plantages in het district Commewijne. Uit het zeer gehavende verslag van de districtscommissaris valt op te maken dat veel slaven in de Commewijne op 30 juni 1863, de laatste dag van de slavernij, nog niet bereid waren om contracten te sluiten. De situatie op de plantage Schoonoord, die 214 slaven telde, is wat dat betreft illustratief. De slaven toonden daar geen bereidheid om te blijven en bovendien werd de plantage te koop aangeboden.⁸ In de *Specialiën* van Schoonoord staat niets vermeld met betrekking tot de emancipatie. Wel wordt uit de *Specialiën* duidelijk dat de relatie tussen de slaven en de directeur niet goed was. In het begin van hoofdstuk twee werd bijvoorbeeld beschreven hoe de slaven van Schoonoord in 1862 in opstand kwamen nadat de slaaf Sancousie was gestraft. Doden en gewonden onder de slaven waren daarvan het gevolg geweest. Ook de zendelingen klaagden nogal eens over de leiding op die plantage. Die zou niet alleen de slaven, maar ook de zendelingen met weinig respect behandelen.⁹

De slaven waren weliswaar blij over de komende vrijheid, maar anderzijds hadden zij ook gemengde gevoelens en angst over wat komen zou. Vooral het contract baarde hen zorgen, want zij waren bang dat zij daarna opnieuw slaven zouden worden.¹⁰ De twijfels over de contracten leidden echter niet tot onlusten; het bleef rustig op de Surinaamse plantages en er werd gewoon doorgewerkt.¹¹ Wel klaagden de zendelingen op Catharina-Sophia over het afnemende kerkbezoek.¹² Rätling had daarentegen positieve ervaringen met de Coroniaanse slaven in die periode. De dienst op nieuwjaarsdag was goed bezocht in zijn gemeente Salem. De mensen waren opgewekt, omdat zij het jaar als slaven zouden beginnen en als vrijen zouden eindigen. Volgens de zending was het Nieuwjaar zelden zo rustig en ordelijk verlopen. De vrees van de planters dat de

⁷LS: Het archief van de Gouverneur 1863, Verslagen met betrekking tot de vrij te maken bevolking.

⁸LS: Het archief van de Gouverneur 1863, Verslagen met betrekking tot de vrij te maken bevolking.

⁹RAU: EBG 373 3-9-1859. Soms stuurde de directeur de zendelingen zonder reden weg van zijn plantage of vernederde hen, zoals tijdens een middagmaal in september 1859. De directeur schold toen een zending in aanwezigheid van slaven uit, omdat deze vis met zijn eigen mes en vork van een schotel nam en niet met een opscheplepel. De zending schreef daarover: 'Het was alsof iemand met een hamer op mijn hoofd sloeg en de vis bleef in mijn keel steken. Ik kreeg een pijnlijke steek in de borst en was blij dat de maaltijd meteen afgelopen was. Ik ging naar mijn kamer, maar van de middagrust kwam niets terecht'. Toen hij het voorval later op de dag wilde bespreken met de directeur, wilde deze daar niets van weten, maar zei slechts: 'Dat heb ik al lang vergeten, daar denk ik niet meer aan'.

¹⁰Onder andere, ABUH: 15 Lb 11b Catharina-Sophia. Calker schreef dat de slaven ontevreden waren over de verplichting contracten te sluiten na de emancipatie. Zij wilden wel werken, maar niet onder contract.

¹¹In het *Koloniaal Verslag* van 1862 (p.25) werd vermeld dat er onder de slavenbevolking rust en orde heerste en dat de gevraagde werkzaamheden werden volbracht. Tegen het einde van het jaar waren er op enige plantages wel wat ongeregelde voorvallen, maar die waren snel bedwongen. Ook in het *Koloniaal Verslag* van 1863 (p.27) staat vermeld dat de dag van de emancipatie over het algemeen rustig werd afgewacht. Wel waren er klachten over de geringe arbeidzaamheid van vooral de jongere bevolking.

¹²ABUH: 15 Lb 11b Catharina-Sophia.

slaven na het nieuwjaarsfeest van 1863 niet meer zouden willen werken bleek ongegrond te zijn. De dag van de vrijlating werd rustig afgewacht en iedereen moest toegeven dat de slaven zich voorbeeldig gedroegen. Volgens R athling stelden juist de eigenaren zich zeer negatief op. Slavenopstanden en onlusten hadden precies in hun straatje gepast, want dan hadden zij de regering ervan kunnen overtuigen dat de slaven nog niet rijp waren voor de vrijheid. R athling, die positief was over de komende veranderingen, realiseerde zich wel dat de emancipatie een zaak was die diep in het zendingswerk zou ingrijpen. In de gebedsweek in januari bad hij voor het welslagen van de emancipatie.¹³

3. De eerste juli

Op de eerste dag van de vrijheid vierden de vrijgemaakte slaven uitbundig feest; overal werd er gezongen en gedanst. Ernstige incidenten of oproer vonden er niet plaats, voor velen werd het zelfs een religieus getinte dag. Zo werd in Coronie een katholieke mis gehouden voor de vrijgemaakten, al was de aan hevige koorts lijdende pastoor daar nauwelijks toe in staat.¹⁴ Het waren vooral de Herrnhutters die de sfeer van de dag bepaalden en vele vieringen op touw zetten.¹⁵

Op Catharina-Sophia kwamen de vrijgemaakten van omliggende plantages al 's morgens vroeg aan om het feest samen met de Herrnhutters te kunnen vieren. Tweeëndertig personen van plantage Kent hadden de hele nacht gevaren om bij het feest te kunnen zijn. Ook van de plantages Margaretha's-gift, Friderici'sgift, De Herstelling, De Morgenster, Broederschap en De Dankbaarheid kwamen vrijgemaakten toestromen. Pas om zeven uur 's avonds was het feest in de met guirlandes en bloemen versierde kerk ten einde. Door de steeds toestromende feestgangers was de kerk te klein en een deel van de toehoorders moest voor de deur plaatsnemen. Ook blanken waren gekomen om naar de woorden van de Herrnhutters te luisteren. Er werd veel gezongen en de zendingen E. Bau en Van Calker hadden zelfs speciaal het koningslied 'gi koning Willem bigi nem' (Des Konings naam zij hooggeacht) voor deze gebeurtenis geschreven. De opwinding over de contracten, die de stemming op de plantages v or deze dag beheersten, leken wegge bd te zijn. Iedereen was vrolijk en 's avonds zongen de vrijgemaakten verder in hun woningen, terwijl zij geld ophaalden voor de zending.

Het feest ging de volgende dag door. Om zeven uur 's ochtends werd er weer 'gi koning Willem, bigi nem' gezongen. De zangers liepen het hele dorp door en vervolgden hun weg naar het huis van de directeur. Daar liepen zij zingend over de galerij en door het voorhuis. Zij trokken verder naar het huis waar de commandant met zijn vrouw, de dochter van gouverneur R.F. Van Lansberge, logeerde. Van daaruit trokken zij naar de kerk en gingen vervolgens de trap op naar het huis van de

¹³ABUH: 15 Lb 15 Salem.

¹⁴LS: Archief van de gouverneur 1863, Journaal van de districtscommissaris van Coronie.

¹⁵ZZG: 406. Brief door Calker, 17-7-1863; *Koloniaal Verslag*: 1863.

Herrnhutters en maakten een kring rondom de zendelingen. Zij bleven zingen en waren vol van vreugde.

Elders in het dorp vond een meer 'werelds' feest plaats. Een uitgebreide beschrijving van dat feest bestaat echter niet, aangezien de zendelingen er niet bij waren en dergelijke feesten veroordeelden. Er is niet meer dan een fragmentarische beschrijving, die vertelt dat er veel werd gedanst en dat de drank rijkelijk vloeide. Tot ergernis van de praeses Van Calker namen veel gedoopte jongeren aan het feest deel. Hij was kwaad op de directeur en administrateur, omdat die het feest betaalden en daarmee de broedergemeente — bewust of onbewust — dwarsboomden. Het jaar daarvoor had de administrateur zelfs een *du* georganiseerd, zo schreef Van Calker, compleet met een maaltijd, waarbij de slaven door de blanken werden bediend.¹⁶

Op welke manier de eerste dag van de vrijheid ook werd gevierd, voor de vrijgemaakte slaven was het een vreugdevolle dag. Het was de eerste dag van een nieuw tijdperk dat de slavernij voorgoed achter zich zou laten.

4. Nieuwe rechten en plichten

De vrijgemaakten en de planters kregen drie maanden de tijd om de eerste contracten te sluiten. In de periode totdat de contracten waren gesloten, mochten de planters vier dagen arbeid eisen van hun ex-slaven. Die maatregel moest voorkomen dat vrijgemaakten zouden gaan rondzwerven en de planters zonder arbeidskrachten zouden komen te zitten. Gedurende die periode waren de eigenaren verplicht de vrijgemaakten in hun woningen te laten en bovendien hadden de laatsten recht op tweederde van het toekomstige loon. Na het sluiten van de contracten moesten de vrijgemaakten weer zes dagen aan het werk, net zoals vóór de emancipatie. De planters moesten in de periode tussen de vrijlating en het sluiten van het contract voor medische voorzieningen zorgen (Slootweg 1987: 15-16).

Het verloop van de eerste vier maanden na de emancipatie is over tien districten goed gedocumenteerd in de journalen van de districtscommissarissen.¹⁷ De commissarissen waren erg bedrijvig en trokken van plantage naar plantage om orde op zaken te stellen. De contracten werden gesloten, ook al duurde het tot in november voordat iedereen daartoe was overgegaan. Vaak moesten commissarissen plantages meerdere malen bezoeken, omdat niet iedereen tegelijk het contract wilde tekenen. De

¹⁶ABUH: 15 Lb 11b Catharina-Sophia. Festiviteiten op de dag van de emancipatie werden ook vanuit andere posten beschreven, zoals in de gemeente Salem in Coronie (ABUH: 15 Lb 15 Salem) en op de plantage Hooiland (RAU: EBG 376).

¹⁷LS: Archief van de gouverneur 1863, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen. Het betreft de districten Beneden-Commewijne, Boven-Commewijne, Commetewane, Beneden-Suriname, Boven-Suriname, Beneden-Para, Boven-Para, Coronie, Beneden-Cottica en Matapica. Het archief van de gouverneur in Suriname was tijdens mijn onderzoek nog niet geïnventariseerd. Het is dan ook niet uitgesloten dat de overige journalen zich elders in dit omvangrijke archief bevinden.

commissarissen hoorden klachten aan van planters en arbeiders. Over het algemeen kwamen zij geen ernstige problemen tegen en vaak waren moeilijkheden een gevolg van de onbekendheid met de nieuwe regels. Een aantal keren dreigde echter onenigheden tussen vrijgemaakten en planters te escaleren en moesten de commissarissen inspanningen leveren om de gemoederen tot bedaren te brengen. Ook gouverneur Van Lansberge bleef niet achter zijn bureau in Paramaribo zitten, maar trok erop uit om de situatie op verschillende plantages in ogenschouw te nemen. Evenals de districtscommissarissen legde hij de regels van het staatstoezicht uit aan de betrokkenen en hielp hij bij het oplossen van onenigheden tussen vrijgemaakten enerzijds en directeuren en planters anderzijds (Slootweg 1987: 11-14).

De directeuren en planters

De directeuren en planters klaagden bij de districtcommissarissen en de gouverneur over diefstal, onwilligheid bij het werk en weigering van het nachtwerk door de vrijgemaakten. Verder zouden die nogal eens ziekte simuleren om niet te hoeven werken.¹⁸

Toch droeg ook de houding van directeuren en planters niet altijd bij tot een vlot verloop van het sluiten van de eerste contracten. Sommigen kenden de regels van het staatstoezicht niet. Anderen verkeerden in het ongewisse over het lot van de plantage en wachtten op instructies van hogerhand; werd de plantage behouden of zou die worden verkocht? In die onzekere tijd konden geen contracten worden gesloten met de vrijgemaakten, want het was nog onduidelijk of de planters die wel konden naleven. Het kwam echter ook voor dat de planters de regels van het staatstoezicht bewust manipuleerden en weigerden zich in de nieuwe situatie te schikken. Zij konden de verandering niet accepteren en weigerden hun ex-slaven als vrije arbeiders te zien. In Coronie hielden de planters er een heel eigen interpretatie op na over de invulling van de eerste drie maanden van het staatstoezicht.¹⁹ De Coroniaanse planters vonden dat de vrijgemaakten drie maanden onbetaald voor hen moesten werken, maar voor de voedselvoorziening voelden zij zich daarentegen niet meer verantwoordelijk. Zij konden zich die houding permitteren, omdat de planters onderling hadden afgesproken geen werknemers van elkaar te nemen. Buiten Coronie hoefden zij geen concurrentie te vrezen, omdat de slaven het geïsoleerde district moeilijk konden verlaten. Hun slaven raakten zij daarom niet zo snel kwijt, maar het vertrouwen was na deze gebeurtenis wel weg bij de bevolking. Aanvankelijk hadden de vrijgemaakten het liefst meteen contracten gesloten, maar de eigenaren weigerden dat toen. Daarna wilden de vrijgemaakten niet meer. Zij hadden al drie maanden van hun vrijheid verloren en wilden zich niet meer binden. Dat zou volgens de bedrogen vrijgemaakten enkel een terugkeer van de slavernij betekenen. De zendeling R  thling dankte het aan de bemoeienissen van de commissaris dat het toch in orde kwam en alle vrijgemaakten die daartoe verplicht

¹⁸LS: Archief van de Gouverneur 1863, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen; ARA: Ministerie van Koloni  n (MvK) 1375, 1381.

¹⁹ABUH: 15 Lb 15 Salem; ARA: MvK 1370.

waren het contract sloten. Sinds die tijd ging het werk geregeld door en werd de orde niet verstoord.²⁰

De slaven van vroeger werden 'vrije' arbeiders, maar hun onderhandelingspositie bleef beperkt. Op de plantage De Resolutie wilde Bijlaart, de eigenaar van de plantage, zijn vrijgeworden slaven niet te woord staan toen zij met hem over de lonen kwamen spreken. Hij was 'in toorn opgevlogen', had hen 'beschimpt en weggejaagd' schreef Van Lansberge, die zich ergerde aan de toon die sommige planters en directeuren tegen de arbeiders aansloegen.²¹ Sommige planters konden het maar moeilijk verkroppen dat zij het recht verloren om hun arbeiders zelf te straffen.²² Om die reden ging het op de plantage Stamptoncourt in Nickerie niet goed na de emancipatie. Er werd slecht gewerkt, maar de directeur meende dat hij zonder de zweep niets kon doen en liet de boel op zijn beloop gaan. Pas na de aanstelling van een nieuwe directeur kwam de plantage weer op gang.²³

De invloedrijke planters Wright en G.J.A. Bosch Reitz probeerden met een aantal collega's de regering onder druk te zetten om de lonen te verlagen. Aan die eis werd echter geen gehoor gegeven en uiteindelijk zwichtten de planters. Het sluiten van de contracten stelden zij tot het laatste moment uit. Vooral de eigenaren in de districten Cottica en Commewijne lagen dwars en klaagden veel (Slootweg 1987: 20-21, 34-35).²⁴

Toch hadden de planters de gang van zaken op hun plantages na de emancipatie niet helemaal zelf in de hand. De gebeurtenissen op twee plantages van de Britse planter Wright laten dat duidelijk zien. Op zijn plantage Hooiland was de situatie vóór en na de emancipatie stabiel. Zoals in hoofdstuk drie werd genoemd, hadden de meeste slaven familieleden op de plantage, wat de stabiliteit van de slavengemeenschap ten goede kwam. Na de emancipatie werden er weliswaar immigranten aangetrokken om het arbeiderstekort op te vangen, maar een uittocht van vrijgemaakte slaven vond niet plaats. Zo nu en dan was er afleiding en vermaak op de plantage, zoals in november 1864, toen een Amerikaanse koorddanser een voorstelling gaf op de plantage.²⁵ Op plantage Alliance, eveneens in het bezit van Wright, heerste er daarentegen veel onvrede en wilden de vrijgemaakten niet werken. Wright had Alliance sinds korte tijd in zijn bezit en wilde de plantage nieuw leven inblazen. De arbeiders kwamen van verschillende plantages en voelden nog geen verbondenheid met elkaar en de plantage, ook al omdat zij nog geen kostgronden hadden. Bovendien bleek de directeur, die de verwilderde plantage bestierde, niet welwillend te zijn en de arbeiders met weinig tact te

²⁰ABUH: 15 Lb 15 Salem. *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1864: 798-799. Holt (1992: 79, 81-112) constateerde dat de overgang naar nieuwe arbeidsverhoudingen voor de Jamaicaanse planters zeker zo moeizaam, zo niet moeizamer, verliep als voor de vrijgemaakte slaven. Hun moraal en waarden stonden in veel opzichten net zo veraf van die van de Britten als die van de vrijgemaakte slaven.

²¹ARA: MvK 1370.

²²ARA: MvK 1418.

²³ARA: MvK 1456.

²⁴ARA: MvK 1370, 1381, 1467.

²⁵RAU: EBG 376 20-11-1864.

behandelen. Wright wilde het liefst alle vijfhonderd vrijgemaakten aan het gouvernement overdoen, maar Van Lansberge wist hem daarvan te weerhouden. Wright bood de arbeiders daarop een contract aan, maar een deel van hen koos eieren voor zijn geld en verliet de plantage om elders te gaan werken.²⁶

Hoewel Van Lansberge zich vaak ergerde aan de planters en directeuren, toonde hij ook wel begrip voor hen. 'De directeur kan niet eensklaps vergeten dat hij niet meer tegen over slaven staat, hij heeft zij tot nu toe altijd als zoodanig bejegend en kan er zich niet in schikken die menschen als vrijlieden te beschouwen'. Volgens Van Lansberge moesten ook de vrijgemaakten hun nieuwe plaats en positie leren kennen. Zij waren trots vrije mensen te zijn en wilden alles wat naar slavernij zweemde, van zich afwerpen. Bang om onderdanigheid te tonen, kozen zij soms voor het andere uiterste. Volgens Van Lansberge moesten zij leren meer eerbied te tonen voor degenen die hen werkgelegenheid boden.²⁷

De vrijgemaakten

De vrijgemaakten klaagden over het zware werk en het lage loon. Sommigen brachten Van Lansberge in verlegenheid door vragen te stellen waar hij eigenlijk geen antwoord op wist. Eén vrijgemaakte wees hem er bijvoorbeeld op dat zij in het verleden als slaven voor één gulden per dag werden verhuurd. Nu verdienden zij minder per dag, terwijl zij toch voor het onderhoud en de kleding van henzelf en van hun kinderen moesten zorgen.²⁸ Vooral in het relatief dicht bevolkte Beneden-Cottica gebied rezen er problemen na de emancipatie. De arbeiders vonden het loon te laag en vrijwel overal weigerden zij op de zesde juli aan het werk te gaan. Hoewel het ongenoegen zich over het algemeen tegen de directeuren en planters richtte, ontstond in Beneden-Cottica het gerucht dat de koning hen door middel van het contract weer tot slaven wilde maken (Van Sypestein 1866: 41).²⁹

Verder begrepen degenen die het contract meteen na de emancipatie hadden gesloten niet dat zij zes dagen moesten werken, terwijl arbeiders die het sluiten van het contract uitstelden slechts vier dagen per week hoefden te werken.³⁰ Zij vonden dus in feite dat zij werden gestraft voor het snel voldoen aan de verplichting een contract te sluiten. Ook baarde het de vrijgemaakten zorgen dat zij volledig verantwoordelijk werden voor hun eigen voeding en kleding.

Op de suikerplantage Ornamibo aan de Parakreek escaleerde de situatie. Daar verschenen op een middag in augustus plotseling alle mannen van de plantage voor het woonhuis van de directeur. Razend en tierend protesteerden de arbeiders, die allemaal al contracten hadden gesloten. Zij hadden hun livretten meegebracht en wilden die teruggeven om zo het gemaakte contract te verbreken. Hun geroep kreeg echter geen

²⁶ARA: MvK 1370.

²⁷ARA: MvK 1370.

²⁸ARA: MvK 1370.

²⁹ARA: MvK 1370, 1386; *Berigten uit de Heiden-Wereld* 1863: 12.

³⁰ARA: MvK 1381.

onmiddellijke reactie en na anderhalf uur van protest dropen zij af. Toch had hun actie gehoor gevonden, want de districtscommissaris kwam er speciaal voor naar de plantage en riep de oproerkraaiers op de plaats van protest ter verantwoording. Zij kwamen, maar bleven op enige afstand staan. Pas nadat de commissaris hen meerdere malen had geroepen, kwamen zij dichterbij. Toen zag de commissaris dat zij allemaal een bundel kleren en hun livret bij zich hadden. Ook de vrouwen, al waren zij niet geroepen, scharden zich voor de woning van de directeur. Niemand beantwoordde de vraag waarom zij niet naar hun werk waren gegaan. De commissaris riep daarop enkele mannen naar voren en vroeg hen om opheldering. Zij verklaarden boos te zijn, omdat zij slechte en dure bananen van de directeur moesten kopen en omdat zij geen kleren hadden om riet te gaan kappen.

De districtcommissaris overlegde enige tijd met de beheerder van de plantage en vertelde de vrijgemaakten vervolgens dat zij helemaal niet verplicht waren om bananen van de plantage te kopen. Iedere vrijdag en zaterdag mochten acht arbeiders van een korjaal gebruik maken om kost voor de hele plantage in te kopen. Verder legde de commissaris hen uit dat zij nu zelf verantwoordelijk waren voor hun kleding en dat zij die met hun salaris moesten betalen. De arbeiders namen geen genoegen met die uitleg en eisten de vrijdag en zaterdag vrij om kost te gaan zoeken. Terwijl de districtscommissaris zich met het naar voren geroepen groepje onderhield, gingen de overigen voortdurend te keer. Eén van hen drong steeds naar voren en schreeuwde zo hard dat de districtscommissaris hem gebood te zwijgen, wat alleen tot gevolg had dat de man en de anderen nog harder raasden. De districtscommissaris liet hem daarom door de roeiers in de boot zetten. Nog twee anderen werden gearresteerd en de arbeiders werden gemaand de volgende dag aan het werk te gaan. Zo niet, dan zouden zij worden gestraft. De districtscommissaris kon zich nauwelijks verstaanbaar maken, aangezien de mannen en vrouwen tekeer bleven gaan. Vooral de vrouwen gilden schel. Zij waren niet overtuigd en wilden nog steeds hun livretten teruggeven, omdat zij van oordeel waren dat degenen die geen contracten gesloten hadden het veel beter hadden dan zij. Die hoefden vrijdags en zaterdags immers niet te werken. Er werd hen verteld dat de contracten zowel in hun eigen als in het voordeel van de beheerders waren en dat het niet mogelijk was de contracten te verbreken.

De discussie was daarmee ten einde en de commissaris gaf tot slot opdracht het ziekenhuis te sluiten, zodat de vijfendertig arbeiders die zich die dag ziek hadden gemeld 's nachts niet weg zouden lopen.³¹ Toen de districtscommissaris naar de boot liep om naar de stad terug te keren, kwam de hele groep hem achterna. Zij wilden mee naar de stad om het lot van de arrestanten te delen, maar daarvoor kregen zij geen toestemming. Na het vertrek van de commissaris leek de rust weer terug te keren op Ornamibo, al had de commotie nog wel enige nasleep. Zo werden de volgende dag veertien arbeiders van Ornamibo, die op weg waren naar de commissaris om hun

³¹In de wet was vastgesteld dat zieken in het hospitaal verpleegd moesten worden. Alleen met toestemming van de directeur mochten de zieken in de eigen woning geneeskundige hulp ontvangen (ARA: MvK 1370).

klachten te deponeren, door de politie aangehouden. Het waren dezelfde klachten als de dag daarvoor met de toevoeging dat de directeur veel te scherp op hun werk toekeek en dat de drie *blankofficieren* van de plantage verwijderd moesten worden. De commissaris vond de klachten onredelijk en strafte de protesterende arbeiders, omdat zij ook die dag weer niet aan het werk waren gegaan. Daarna kwam nog eenmaal een klacht binnen over een van de *blankofficieren*, maar ook die werd als ongegrond afgedaan.³²

Onlusten zoals op Ornamibo behoorden niet tot de orde van de dag, maar wel klaagden veel vrijgemaakten over de gang van zaken na de emancipatie. Voor een belangrijk deel kwamen de klachten voort uit onzekerheid; zij waren onbekend met de vele regels van het staatstoezicht en durfden de leiding van de plantages niet op hun woord te vertrouwen.

5. 'Marronage'

Tegenstanders van de emancipatie vreesden dat de slaven na hun vrijlating zouden kiezen voor een leven in de bossen. Ook gouverneur Van Lansberge was daar ongerust over, want die keuze zou tot een onbeheersbaar probleem kunnen leiden. Veel plantages lagen immers in een uithoek en ver uit elkaar, wat het moeilijk maakte om het doen en laten van vrijgemaakten te controleren. Van Lansberge meende bovendien dat bosnegers de vrijgemaakten mogelijkheden zouden bieden om zich in het binnenland te vestigen.³³ Het tegendeel bleek waar te zijn. In de loop van de negentiende eeuw ontvluchtten steeds minder slaven definitief de plantages en na de emancipatie kwam daar geen verandering in; het zware en geïsoleerde leven in het binnenland van Suriname trok de vrijgemaakten niet aan. Zelfs ontvluchtten naar Brits Guyana, waar vrijgemaakten meer konden verdienen en waar zij werden verlost van het staatstoezicht, kwamen nauwelijks voor.³⁴ In Coronie ontvluchtten in 1864 een aantal jongens het land met de schoener Charlotte van de eigenaar van de plantage. De jongens, die vóór hun vlucht op de suikerplantage Burnside leefden, waren tussen de veertien en zestien jaar. Zij hadden zich laten overhalen door een aantal mannen dat tijdens de slavernij van de plantage waren gevlucht en in het Britse buurland leefden. Bij een bezoek aan Burnside beloofden zij de jongens hulp na hun vlucht.³⁵

Naar het binnenland vluchtten de vrijgemaakten niet, maar daarentegen keerden er wel weglopers uit het binnenland terug. De aanvankelijke bezorgdheid van Van Lansberge over het eventuele verdwijnen van vrijgemaakten naar de bossen sloeg dan ook al snel om in tevredenheid over de terugkeer van weglopers. Al in 1862 was door

³²LS: Archief van de Gouverneur, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen; ARA: MvK 1386.

³³ARA: MvK 1375.

³⁴*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1873: 1061, 1062; ARA: MvK 1568, 1578, 1610, 1831, 1838.

³⁵ABUH: 15 Lb15 Salem 1864. Zie verder Van Sypestein (1866: 83).

middel van een koninklijk plakkaat bekend gemaakt dat weggelopen slaven straffeloos mochten terugkeren.³⁶ De planters waren blij met teruggekeerde weglopers, omdat hen dat extra compensatiegeld opleverde. Van de amnestieregeling werd in de eerste drie maanden na de emancipatie gebruik gemaakt. Op 6 juli meldde zich een man bij de districtscommissaris, die al sinds 1856 van de plantage Mon-Tresor was verdwenen. Eén week later verscheen weer een wegloper van Mon-Tresor bij de commissaris. Verder keerden in juli en augustus respectievelijk een wegloper van de plantage Visserszorg en een wegloper van plantage Zoelen terug uit het binnenland.³⁷ Van Lansberge verheugde zich vooral over de terugkeer van weglopers uit het grote kamp aan de Surnaaskreek, dat onder leiding stond van de wegloper Broos. De brieven van gouverneur Van Lansberge laten zien dat de Brooskampers verdeeld waren geraakt en dat het initiatief tot terugkeer niet door de leider Broos werd genomen. Aanvankelijk zouden acht weglopers, van wie vier van de plantage Rac-à-Rac, in augustus 1863 zijn teruggekeerd. Zij verklaarden dat de aan Broos afgelegde eed door de amnestie was verbroken en dat zodra het boswater was gezakt, ook anderen met hun vrouwen zouden komen. Ontberingen hadden zij in het bos niet geleden, vertelden de teruggekeerde weglopers. Uit hun getuigenissen, zoals die door Van Lansberge werden verwoord, bleek echter dat hun leider een streng bewind voerde. Zij verklaarden dat zij hard moesten werken en met lianen werden geslagen.³⁸

Pas na deze gebeurtenis zou ook Broos hebben besloten om tot een schikking met de blanken te komen. Hij meende dat de mensen die uit zijn kamp waren gevlucht hem zouden hebben belasterd en vreesde dat 'onbehoorlijke' handelingen door anderen gepleegd, hem ten laste zouden worden gelegd. Nadat hij zich in de buurt van de Commewijne had vergewist van het lot van de anderen uit het kamp en hij zeker wist dat het veilig was, zocht hij contact met de zendeling J. Drexler, die zich op de tegenoverliggende plantage De Guinesche-Vriendschap bevond. Deze trad op als bemiddelaar tussen Broos en de gouverneur (Zeeelaar 1871: 70-73; Hoogbergen 1996: 115-116). Drexler meldde de ontmoeting met Broos aan de praeses Van Calker, die op zijn beurt Van Lansberge daarvan op de hoogte stelde. Deze wilde Broos zelf spreken en verzekerde Van Calker dat Broos niets hoefde te vrezen. Broos vertrouwde op de woorden van de gouverneur en samen met drieënvijftig mannen, vrouwen en kinderen uit het kamp voer Broos met de gouvernementstoomboot Nickerie naar Paramaribo, waar zij op zaterdag 29 augustus arriveerden.

Enkele Brooskampers waren al vele jaren geleden weggelopen, anderen hadden hun plantages pas twee of drie jaar verlaten en weer anderen waren in het bos geboren. Uit hun verklaringen viel op te maken dat zij bang waren voor een nieuwe militaire expeditie. Die expeditie zou gedurende de droge tijd plaatsvinden en samen met de gepacificeerde bosnegers worden gehouden. Volgens Van Lansberge hadden

³⁶*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1864: 734, 735.

³⁷ LS: Archief van de Gouverneur, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen, Beneden-Commewijne 5-7-1863, 13-7-1863, 18-7-1863; Beneden-Para 8-8-1863.

³⁸ARA: MvK 1381.

bijeenkomsten van verschillende bosnegerkapiteins aanleiding tot die vermoedens gegeven.

Broos en zijn volgelingen kregen volledige amnestie, zowel voor het weglopen als voor andere gepleegde misdrijven, maar zij moesten wel aan de gestelde voorwaarden voldoen. Degenen die minder dan drie jaar van de plantages waren verdwenen, werden onder staatstoezicht geplaatst. Degenen die daarvoor waren weggelopen of in het bos waren geboren, mochten zich op de verlaten plantage Roorak vestigen. Zij werden aan de wetten van het land onderworpen en zouden godsdienstig onderwijs van de Herrnhutters krijgen.

Van Lansberge beseftte dat de terugkeer van weglopers niet veel nieuwe plantagearbeiders zou opleveren, maar hij zag het als een belangrijke gebeurtenis dat er geen nieuwe groepen weglopers werden gevormd. Hij sprak met Broos af dat deze zoveel mogelijk andere weglopers zou proberen over te halen om terug te keren.³⁹ Ook de Herrnhutters waren blij met de terugkeer van Broos en zijn volgelingen, die zij tot het christendom moesten bekeren. Volgens de zendelingen toonden de Brooskampers veel vertrouwen in hun *leriman*.⁴⁰ Broos liet zich in 1879 door de Herrnhutters dopen — zijn acht vrouwen vormden blijkbaar geen obstakel voor de anders zo deugdzaam zendingen —, maar uiteindelijk zouden de meeste Brooskampers voor het katholieke geloof kiezen (Hoogbergen 1996: 128). Hoewel Broos volgens de wetten van het land geen recht had op leiderschap, bleef hij de aanvoerder van de gemeenschap.

Ondanks deze bewijzen van het tegendeel, bleven sommige blanken van mening dat de vrijgemaakten het liefst voor een afgezonderd bestaan in het binnenland zouden kiezen. Volgens de districtscommissaris van Coronie was het ideaal van de vrijgemaakten een 'terugkeer tot den wilden natuurstaat, waar alle maatschappelijke en zedelijke banden worden gemist'.⁴¹ Hij schreef dat naar aanleiding van een vlucht poging van vrijgemaakten uit Coronie naar Berbice. Beweringen, zoals die van de districtscommissaris, werden echter op geen enkele manier gestaafd. Met de oversteek naar Berbice wilden de vluchtelingen zich immers aan het staatstoezicht onttrekken en niet aan de burgermaatschappij. De vrijgemaakten die in Suriname bleven zochten naar hun plaats in de vrije Surinaamse samenleving en toonden geen behoefte om die de rug toe te keren.

6. De vrijheid in beweging

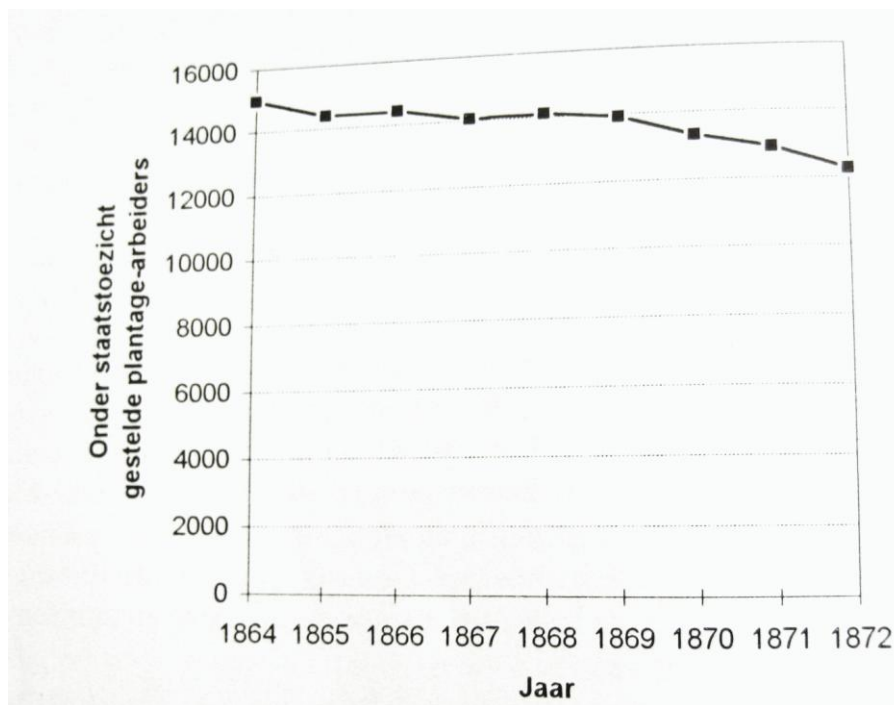
Vlak na de emancipatie waren de rivieren bezaaid met ponten en andere vaartuigen die goederen en personen vervoerden (Zeegelaar 1871: 66). Het waren veelal vrijgemaakten, die hun oude plantage verlieten en met de vaartuigen naar een andere gingen. Sommige planters zagen meer arbeiders vertrekken dan dat er kwamen,

³⁹ARA: MvK 1381, 1386.

⁴⁰*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1864: 734,735.

⁴¹ARA: MvK 1578.

waardoor zij met een tekort aan arbeiders werden geconfronteerd. Het totaal aantal onder staatstoezicht geplaatste plantagearbeiders daalde van 14.975 in 1864 naar 12.239 in 1872 (zie figuur 4). In 1864 waren er in het totaal 31.273 onder staatstoezicht gestelden, wat betekent dat één jaar na de emancipatie slechts de helft van de vrijgemaakten als plantagearbeider was geregistreerd. Behalve ouderen, zieken en kinderen die zonder contract op de plantages leefden, behoorden ook de daar werkende ambachtlieden en het huispersoneel niet tot de plantagearbeiders. Oorzaken voor de daling van het aantal plantagearbeiders waren sterfte, vrijstelling van het staatstoezicht en vagebondage. Vagebondage kwam, zoals in de volgende paragraaf aan de orde komt, echter vrij weinig voor. Vrijgemaakten konden vrijstelling van het staatstoezicht krijgen wanneer zij een arbeidzaam en zedelijk leven leidden. Vrouwen werden vrijgesteld wanneer zij met een niet onder staatstoezicht gestelde man trouwden, maar daarover volgt in het volgende hoofdstuk meer.

Figuur 4: Onder staatstoezicht gestelde plantagearbeiders, 1864-1872

Bron: Emmer 1993: 107.

Om het dreigende arbeiderstekort op te vangen en de plantages een laatste overlevingskans te geven werden contractarbeiders uit Azië en het Caribisch gebied gehaald (Van Lier 1949: 181-192). Aan het eind van het staatstoezicht werkten 4.299 immigranten uit Azië, Barbados en Brits-Guyana op Surinaamse plantages.⁴² Van een sterke economische neergang als gevolg van de gewijzigde arbeidssituatie leek overigens geen sprake te zijn. Volgens Emmer wist vijftien procent van de exportsector zich gedurende de periode van het staatstoezicht te handhaven (Emmer 1993: 99).

De grootscheepse verhuizingen waren zeer opmerkelijk, gezien de dorpsvorming op de plantages tijdens de slavernij, de familiebanden en de problemen die gedwongen verhuizingen vóór 1863 veroorzaakten. Veel plantagegemeenschappen bleken niet bestand tegen de veranderingen die de emancipatie met zich meebracht. Vrijgemaakten hadden uiteenlopende motieven om een plantage te verlaten. In de eerste plaats hadden zij geografische beweegredenen; plantages dicht bij Paramaribo hadden aantrekkingskracht op de vrijgemaakten, terwijl plantages in verafgelegen districten vrijgemaakten afstootten (Van Sypestein 1866: 78). Volgens de planter Bartelink (1916: 60-61) verlieten vooral jonge vrijgemaakten de verafgelegen plantages en trokken zij naar plantages dicht bij de stad. Die plantages kregen hun arbeiders voor betrekkelijk lage lonen, terwijl de verafgelegen plantages zelfs tegen hoge lonen geen personeel konden aantrekken. Verder hadden de vrijgemaakten psychologische motieven om van hun oude plantage weg te gaan. Velen beseften dat de volledige vrijheid nog niet was bereikt, maar een belangrijke stap in die richting was de vrije keuze in werkgever en de daarmee gepaard gaande mogelijkheid tot mobiliteit. Door naar een andere plantage te verhuizen gaven vrijgemaakten uitdrukking aan hun vrijheid. Het is niet duidelijk of de meeste vrijgemaakten individueel of in familieverband verhuisden, maar vooral jonge vrijgemaakten toonden behoefte om nieuwe plaatsen te verkennen. Zij wilden op allerlei manieren laten zien dat zij geen slaven meer waren. Zij maakten gebruik van de mogelijkheid tot verhuizen en verlieten de plantages waarop zij als slaven hadden moeten werken en leven. Ook droegen zij schoenen en soms zelfs kousen om hun vrijheid te tonen.⁴³ Van Lansberge klaagde dat de jongeren brutaal waren en zich niet aan het staatstoezicht wilden onderwerpen (Van Sypestein 1866: 44).⁴⁴ Ten slotte hadden vrijgemaakten economische beweegredenen om te verhuizen; zij gingen liever op een andere plantage werken waar zij meer konden verdienen. Over het algemeen verdienden de vrijgemaakten ongeveer tachtig cent per taak, met uitschieters naar beneden en naar boven. Vrouwen verdienden meestal minder (Slootweg 1987: 48-50). Behalve door een behoorlijk salaris, werden vrijgemaakten ook door goede kostgronden aangetrokken.

⁴²*Koloniaal Verslag*: 1874.

⁴³Het dragen van schoenen was voor slaven verboden en was dus een nieuw verworven recht na de emancipatie.

⁴⁴ARA: MvK 1418.

Het was overigens niet altijd de keuze van vrijgemaakten om een plantage te verlaten. Sommigen moesten wel verhuizen, omdat hun vroegere eigenaar geen werk voor hen had. Plantages werden opgedoekt of ingekrompen. Het kwam uiteraard ook voor dat eigenaren bepaalde arbeiders niet meer op hun plantage wilden hebben en weigerden een contract met hen te sluiten.⁴⁵

Het aantal verhuizingen nam ieder jaar af en het aantal vrijgemaakten dat een contract sloot voor een periode van twee of drie jaar nam toe. Maar ook in het eerste jaar van de emancipatie besloten lang niet alle vrijgemaakten hun geluk elders te beproeven. Soms wisten invloedrijke *basya's* de plantagebewoners van een vertrek te weerhouden (Bartelink 1916: 61). Een belangrijk reden om niet te verhuizen was de verbondenheid die vrijgemaakten voelden met hun geboortegrond. Al in 1863 sloten sommigen contracten voor twee of drie jaar op hun oude plantages.⁴⁶ Van Lansberge merkte op dat de vrijgemaakten meer verknocht waren aan hun grond dan hij had verwacht.⁴⁷ Degenen die in 1863 vóór oktober een contract hadden gesloten behoorden tot een minderheid, maar zij bleken gehecht te zijn aan hun woonplaats. In 1864 sloten velen van hen opnieuw een contract op dezelfde plantages. Zij verhuisden alleen om bij familieleden of een partner te gaan wonen. Sommigen keerden terug naar hun oude woonplaats, omdat zij niet werden geaccepteerd door de bevolking van de nieuwe plantage (Van Sypestein 1866: 78). Ook oude suikerplantages trokken de oorspronkelijke bewoners soms opnieuw aan, zelfs die met waterwerken, waar het aanleggen en onderhouden van de kanalen zwaar werk met zich meebracht.⁴⁸

Gehechtheid aan de grond en aan de gemeenschap woog soms dan ook zwaarder dan het aangeboden loon bij de beslissing om op een plantage te blijven of die te verlaten. De eigenaar van de katoenplantage Broedershoop aan de Warappakreek wilde niet meer dan veertig mensen in dienst nemen. De arbeiders vonden het erg om hun geboortegrond te verlaten, maar liever dan van elkaar te worden gescheiden gingen zij samen elders werken. Op de plantage Badenstein kregen zij de mogelijkheid om allemaal een contract te sluiten, zodat de gemeenschap zich niet hoefde te splitsen. De eigenaar van Broedershoop, die vervolgens al zijn arbeiders kwijtraakte, kwam op zijn besluit terug en bood hen alsnog allemaal een contract aan. Hij kon hen echter minder loon betalen dan officieel was vastgesteld, maar beloofde oude katoenvelden opnieuw aan te leggen en zodra die iets opleverden zouden zij meer verdienen. De arbeiders waren blij dat zij op hun oude plantage konden blijven en stemden onmiddellijk met het voorstel van de eigenaar in. Het verlies in betaling namen zij voor lief, ook al waarschuwde de districtcommissaris hen dat zij het verschil met andere plantages dagelijks zouden voelen en dat zij op Badenstein contracten onder veel betere voorwaarden konden sluiten. Zijn waarschuwingen waren tevergeefs en de tachtig

⁴⁵LS: Archief van de Gouverneur, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen.

⁴⁶Dat gebeurde bijvoorbeeld op de plantage De Morgenstond, een koffieplantage aan de Suriname (LS: Archief van de Gouverneur 1863, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen).

⁴⁷ARA: MvK 1370.

⁴⁸ARA: MvK 1495.

aanwezige arbeiders sloten onmiddellijk het contract.⁴⁹

De verhouding tussen het aantal verhuizers en het aantal blijvers per plantage is onbekend. De plantagearbeiders werden niet meer geregistreerd, zoals dat tijdens de slavernij gebeurde. Het valt dan ook niet te achterhalen welke arbeiders er op de plantages werkten.⁵⁰ De *Specialiën* van de plantages Schoonoord, Hooiland en Osembo geven daarover enige, hoewel zeer gebrekkige informatie.

In de *Specialiën* van Schoonoord werden verhuizingen regelmatig vermeld. Begin 1866 vertelde de directeur aan een zendeling dat er 82 van de oorspronkelijk 214 plantagearbeiders en zeven nieuwe contractanten op de plantage leefden. Van die 89 arbeiders verlieten vervolgens acht mannen en twaalf vrouwen de plantage, zodat er nog 69 overbleven om de suikerplantage draaiende te houden. In oktober 1867 zei vrijwel de gehele macht haar contract op en in 1872 waren er nog slechts vier mensen over.⁵¹

Op de suikerplantage Hooiland was de situatie gunstiger dan op Schoonoord. Wel duurde het tot in oktober voordat de eerste contracten werden gesloten, ook al hadden de arbeiders al vóór de emancipatie toegezegd contracten aan te gaan op de plantage. Op 4 oktober sprak een zendeling tijdens de kerkelijke bijeenkomst op Hooiland de arbeiders daarover aan. De zendeling hield hen de wet voor ogen en waarschuwde hen dat het de hoogste tijd werd dat de contracten werden gesloten. 's Avonds hadden velen zich bij de directeur gemeld en zich bereidwillig getoond om de contracten te sluiten.⁵² Op 6 oktober schreef de commissaris in zijn journaal dat op Hooiland de contracten schriftelijk waren opgemaakt en ondertekend.⁵³ Hoeveel mensen de plantage verlieten is niet duidelijk. In de *Specialiën* van 1863 en de jaren die daarop volgden worden wel personen genoemd die de plantage verlieten en daarbij hun man of vrouw achterlieten. Ook werden er op de plantage contractarbeiders aangetrokken, wat op een verlies van arbeidskrachten kan duiden. Van de personen die in 1864 in de *Specialiën* werden besproken, is echter een ruime meerderheid in de emancipatieregisters terug te vinden. Zij waren dus oorspronkelijke bewoners van Hooiland. Ook aan het einde van het staatstoezicht, in 1873, waren de meeste van de in de *Specialiën* genoemde personen ex-slaven van de plantage.⁵⁴ Lang niet alle plantagebewoners werden in de *Specialiën*

⁴⁹LS: Archief van de Gouverneur 1863, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen: District Beneden-Cottica en Matapica, 8 oktober 1863.

⁵⁰Ook in de literatuur is daarover niets bekend. Oostindie (1989: 195-199) wijdde aandacht aan de ontwikkelingen op plantage Roosenburg na de emancipatie. Zoals op veel plantages verlieten vrijgemaakten de plantage en kwamen anderen ervoor in de plaats, onder wie contractanten uit Azië en Brits Guyana. Hoeveel arbeiders er kwamen en gingen is niet duidelijk. Roosenburg ging ten onder vóór het einde van het staatstoezicht.

⁵¹RAU: EBG 373 27-1-1866, 4-10-1867, 26-3-1871, 23-4-1871, 24-5-1872.

⁵²RAU: EBG 376 4-10-1864.

⁵³LS: Archief van de Gouverneur 1863, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen: de districten Beneden-Commewijne, Commetewane en Boven-Commewijne.

⁵⁴RAU: EBG 376; CBB: Emancipatieregisters.

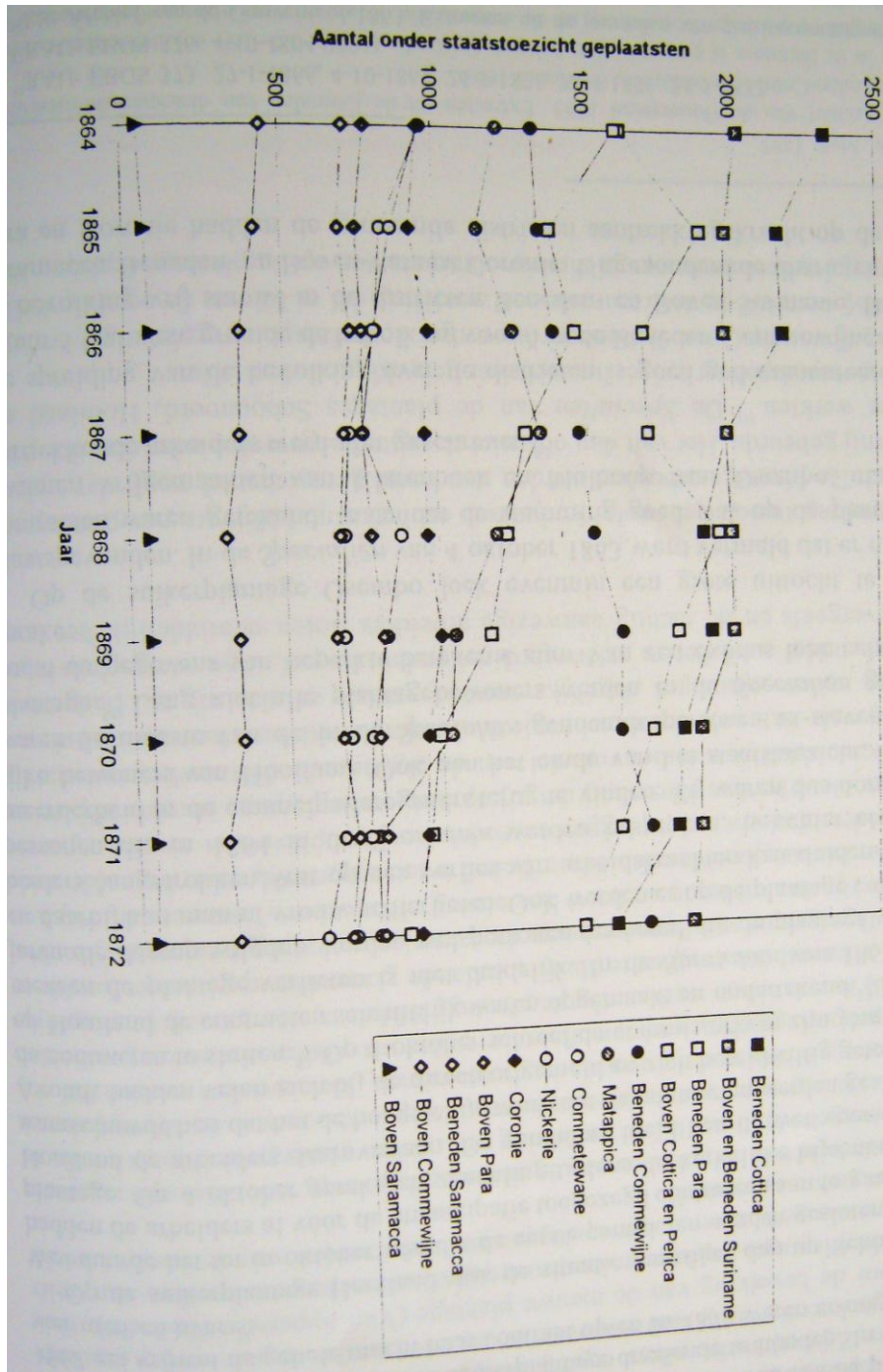
genoemd, zodat de gegevens van beperkte betekenis zijn. Van een exodus leek echter geen sprake.

Op de suikerplantage Osembo leek evenmin een grote uittocht te hebben plaatsgevonden. In de *Specialiën* van 4 oktober 1863 werd vermeld dat er nog geen contracten waren getekend, maar dat de stemming goed was op de plantage. Er kwamen vrijgemaakten van Klarenbeek en Molhoop naar Osembo, maar over vertrekkende arbeiders werd niet geschreven.⁵⁵

⁵⁵RAU: EBG 539 4-10-1863, 26-10-1863.

Figuur 5: De spreiding van de bevolking onder het staatstoezicht, 1864-1872

Bron: Emmer 1993: 107.

De spreiding van de bevolking over de districten is goed gedocumenteerd. Zoals figuur 5 laat zien, groeide de bevolking vooral in de Beneden-Commewijne en bleef de bevolking vrij stabiel in de districten Beneden- en Boven-Suriname, Beneden-Saramacca, Beneden- en Boven-Para en Coronie. Uitgezonderd de districten Boven-Para en Coronie hadden de genoemde districten aantrekkingskracht op de vrijgemaakten vanwege hun gunstige ligging dicht bij de stad.⁵⁶ Die beweging ging met name ten koste van de bevolking in Beneden- en Boven-Cottica en Perica. De trek naar de stad zelf bleef beperkt gedurende het staatstoezicht. In 1873 was het aantal stadsbewoners met drie procent gegroeid ten opzichte van 1865 (Emmer 1993: 107). Niet dat de stad geen aantrekkingskracht had, maar de meeste verzoeken van vrijgemaakten om naar de stad te gaan werden door de districtscommissarissen afgewezen. Zo vroegen vrouwen aan de districtscommissarissen of zij hun kinderen mochten uitbesteden, maar over het algemeen kregen zij daarvoor geen toestemming. Anderen, met name in het Paragebied, wilden zich op hun kleine kostgronden vestigen. Doorgaans waren ook die aanvragen tevergeefs. Verzoeken van oude vrijlieden die familieleden wilden huren op hun kleine gronden werden vrijwel altijd afgewezen, omdat zij niet aan de genoemde eisen konden voldoen die aan het huren van mensen waren verbonden.⁵⁷ Huispersoneel, ambachtslieden, ouderen en gebrekkigen mochten naar de stad verhuizen wanneer zij een verzoek konden overleggen van bekenden in Paramaribo die hen wilden huren of voor hen wilden zorgen. Ook een certificaat van een arts, waarin was vastgelegd dat zij ongeschikt waren voor veldwerk, verleende toegang tot de stad.

In Coronie bleef de bevolking stabiel, omdat het voor de vrijgemaakten vrijwel onmogelijk was om uit het gebied weg te trekken. De wet verbood vrijgemaakten het district te verlaten voordat zij een arbeidsovereenkomst met een nieuwe werkgever konden laten zien (Emmer 1993: 91). In een geïsoleerd district als Coronie was dat moeilijk te realiseren. Onder de Coronianen bestond er echter ook geen animo om het district te verlaten, hoewel er eigenlijk niet genoeg werk en huisvesting voor hen was.⁵⁸ Velen waren aan elkaar verwant, wat de Coronianen aan elkaar en aan het district bond. Ook na de opheffing van het staatstoezicht bleven de meeste Coronianen in het district. Zoals eerder werd vermeld, bestonden er echter ook binnen Coronie geen mogelijkheden tot mobiliteit. De plantages in het district waren namelijk in handen van twee eigenaren, die hadden afgesproken niemand van elkaar te huren. Voor de vrijgemaakten bleef er geen andere mogelijkheid over dan bij de vroegere meesters te blijven.⁵⁹

Ook in Boven-Para wilden de vrijgemaakten niet weg uit hun district. Over de contracten dachten de Parabewoners niet licht, zoals kan worden opgemaakt uit een waarneming van de zendeling C.A. Braukmann in 1869 op de plantage Hannover. Toen

⁵⁶ARA: MvK 1381, 1386.

⁵⁷LS: Archief van de Gouverneur, Extracten uit de journalen van districtscommissarissen.

⁵⁸ARA: MvK 1386, 1495.

⁵⁹ABUH: 15 Lb 15 Salem; ARA: MvK 1386.

Braukmann het dorp van de arbeiders binnenkwam, ontdekte hij bij de ingang een paal. De paal stak ongeveer vijf voet boven de grond en aan de voet was een klein houten godenbeeld ingegraven. Zulke palen stonden langs het hele dorp en werden door een koord verbonden. Braukmann zag een overeenkomst met een telegraafverbinding, alleen hing de draad wat lager. Op die wijze vroegen de vrijgemaakten aan de goden of zij hen wilden helpen bij het sluiten van een gunstig contract.⁶⁰

Net zoals in Coronie, gold voor de vrijgemaakten in Boven-Para dat uitgebreide familienetwerken de verspreiding van de bevolking tegengingen. Bovendien was de Afrikaans-Surinaamse religie diep geworteld in Boven Para; een sterke culturele identiteit bond de mensen aan elkaar en aan de plantages waar hun voorouders lagen begraven. Deze identiteit was al tijdens de slavernij opvallend, evenals de vrijheid en de zelfstandigheid die de Paranen genoten. Gedurende de periode van het staatstoezicht bleek wederom dat in het Paragebied andere regels golden dan elders in Suriname en die gaven de bewoners weinig redenen om het gebied te verlaten. In de maanden oktober en november kregen de arbeiders twee maal twee weken vrij om hun kostgronden aan te leggen. Zij velden dan de bomen in een stuk van het bos, waarop zij later de gewassen plantten. Volgens de zendeling Braukmann voelden de Parabewoners zich in die tijd vrij en konden zij doen en laten wat zij wilden. Meestal sliepen zij ook op hun kostgronden, die één tot twee uur van de plantages lagen verwijderd.

Verder was de onbekendheid met de plantagelandbouw een reden om in Boven-Para te blijven. Wanneer de arbeiders van werkomgeving wilden veranderen, waren er genoeg houtplantages in de omgeving waar zij terecht konden. De eigenaren van kleine en opnieuw opgezette plantages namen graag arbeiders aan en boden hen nog meer vrijheid dan zij op de grote plantages gewend waren. De houtgrond Loefbeek was zo'n plantage waarin nieuw leven werd geblazen. De eigenaar verzocht Braukmann om bijeenkomsten te houden op zijn plantage en uiteraard gaf de zendeling graag gehoor aan dat verzoek. Bij zijn eerste bezoek kwamen ongeveer dertig arbeiders naar hem luisteren.

Op de meeste houtgronden kregen de arbeiders toestemming om in hun vrije tijd hout voor zichzelf te bewerken en te verkopen. De zagers mochten bovendien de buitenste planken van iedere stam voor zichzelf houden. Verder maakten zij houten nappen en dergelijke, die in de stad gretig aftrek vonden, vooral onder 'hun eigen mensen', meende de zendeling Braukmann. Soms werd in het contract toestemming gegeven voor dergelijke activiteiten en in andere gevallen werden zij oogluikend toegestaan. Sommigen verwierven inkomsten door planken te verkopen die zij van de plantages hadden gestolen. Er werd zelfs een wachter aangesteld die alle voorbijgangers controleerde. Toch lukte het de dieven vaak om 's nachts de wacht te passeren en naar de stad te varen, waar zij het hout gemakkelijk aan de man konden brengen.

Dergelijke handel bracht de bewoners van de houtgronden in de Para geen rijkdom. Zij hoefden weliswaar minder plantagearbeid te verrichten dan de vrijgemaakten elders in Suriname, maar de keerzijde was dat zij weinig loon kregen. Het loon was lager dan

⁶⁰ABUH: 15 L b 11a Berseba.

op de suikerplantages en vooral de vrouwen ontvingen over het algemeen een karig salaris. Zij werkten dan ook weinig voor de plantages, maar brachten veel tijd door met het aanleggen, reinigen en beplanten van de kostgronden. Kostgronden waren van levensbelang voor de bewoners van het Paragebied, waar geen bananen en dergelijke te koop waren. Rijst en meel waren te duur om van te leven. Tijdens een bezoek aan de houtgronden Berlijn en Hannover in december 1871 hoorde Braukmann veel klachten over voedselgebrek. De vele regen en de hoge waterstand hadden de *taya, napi* en cassave op de kostgronden grotendeels bedorven. De directeuren klaagden daarentegen dat de arbeiders niet hard genoeg werkten. Volgens de zendeling waren de arbeiders zeer wantrouwig; zij wilden over het algemeen niet meer werken dan dat de wet hen voorschreef, ook al moesten zij daardoor van een klein inkomen zien rond te komen. Dat wantrouwen was wellicht niet geheel ten onrechte, want er schortte nogal eens wat aan de uitbetaling van de lonen. Voor zover het Braukmann bekend was, werden de arbeiders slechts op vier plantages regelmatig betaald. Op vijf plantages hadden de werknemers sinds lange tijd geen geld gekregen en op één plaats was duidelijk dat zij helemaal niets ontvingen. Op een andere plantage hadden de eigenaar en zijn arbeiders de regeling getroffen dat de arbeiders twee weken voor zichzelf en vervolgens één week zonder betaling voor de eigenaar werkten. Hout leverde nog maar weinig op en sommige beheerders leden een armoedig bestaan. Soms weigerden zij Braukmann de toegang tot de plantages, omdat zij niet wilden dat hun armoedige levenswijze aan het licht zou komen. Op één plantage was de zendeling vaker weggestuurd, omdat de directeur niets te eten had en zich schaamde om als Europeaan de zendeling niets voor te kunnen zetten.

Op de houtplantages boette de herdenking van de emancipatie al snel aan populariteit in. Ieder jaar trof Braukmann minder mensen aan die de herdenking met hem wilden vieren. Wellicht had de emancipatie hen niet veel verandering gebracht. In ieder geval meende Braukmann dat de 'huidige vrijheid' niet werd erkend. Velen zetten hun hoop op 1873, wanneer de echte vrijheid zou komen. 'Zij denken dat zij dan alles kunnen doen wat zij willen' voegde Braukmann eraan toe.⁶¹

7. Criminaliteit

Opstanden of gewelddadig verzet vonden niet plaats na de emancipatie. De vrijgemaakten sloten arbeidscontracten, zoals de regels van het staatstoezicht hen oplegden. Toch toonden zij weerstand tegen de plantagelandbouw en de gang van zaken tijdens het staatstoezicht. Zo kwamen de hierboven besproken verhuizingen deels voort uit verzet. Die verhuizingen waren niet in strijd met de wet, maar de planters werden daardoor wel in onzekerheid gebracht over het behoud van hun arbeidskrachten. Conflicten en spanningen in de Surinaamse samenleving werden verder weerspiegeld in wetsovertredingen, hoewel het aantal overtredingen niet bijzonder hoog was. Hier

⁶¹ABUH: 15 Lb 11a Berseba; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1873: 1049-1050.

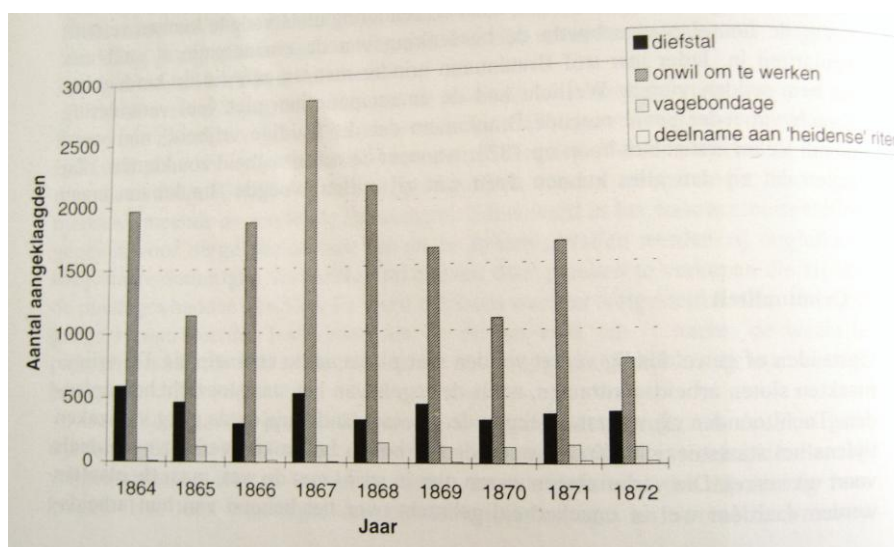
worden het weigeren van werk, vagebondage, diefstal en deelname aan 'heidense' riten besproken. Het als crimineel bestempelen van die handelingen was kenmerkend voor de sociale verhoudingen in Suriname (vgl. Trotman 1986: 3,4); het strafbaar stellen van vagebondage en het weigeren van werk moest de plantagelandbouw behoeden voor een tekort aan arbeiders. Het verbieden van de *wintiprei* was deel van de assimilatiepolitiek die de regering voerde.

Vanaf 1869 gold het gecodificeerd strafrecht, wat betekende dat de wetgeving vanaf die tijd veel op de Nederlandse leek. Er werd wel enigszins rekening gehouden met de Surinaamse situatie en enige uitzonderingen op de Nederlandse regelingen waren wel toegestaan, maar de mogelijkheden werden beperkt (Wijnholt 1965: 41). Op de hiergenoemde overtredingen had die verandering geen invloed. Het aantal door vrijge-maakten gepleegde overtredingen steeg in de eerste jaren van het staatstoezicht van 3.790 in 1864 naar 5.275 in 1867. Daarna nam het aantal delicten enigszins af tot 3.602 in 1872 (Emmer 1993: 109).

Het weigeren van werk was de meest voorkomende overtreding (zie figuur 6) — werkverzuim was overigens een passieve vorm van verzet die ook al tijdens de slavernij werd gepleegd (Hira 1983: 185). Het hoogste aantal aanklachten werd gedaan in 1867, toen 2.813 personen ervan werden beschuldigd hun verplichte werktaken te hebben verzaakt. Dat was meer dan de helft van het totale aantal aanklachten dat jaar (Emmer 1993: 109). Van de in het totaal 17.000 onder staatstoezicht gestelden die in 1867 een contract hadden gesloten, zou dus 16,5 procent zijn of haar werk niet goed hebben ge-

Figuur 6: Wetsovertredingen van onder staatstoezicht geplaatsten, 1864-1872

Bron: Emmer 1993: 109.

daan.⁶² Gouverneur Van Lansberge liet zich daardoor niet ontmoedigen en zag de overgang naar betaalde plantagearbeid positief in. Volgens hem toonden de arbeiders blijk van goede wil en erkenden zij de noodzaak van gezette arbeid.⁶³ De planters en directeuren klaagden daarentegen van meet af aan over de slechte arbeidsprestatie van de vrijgemaakten. Ook de zendelingen en missionarissen constateerden dat er onder de vrijgemaakten weinig enthousiasme bestond om op de plantages te werken. Naar aanleiding van zijn ervaringen in Saramacca gedurende de eerste drie maanden van het staatstoezicht, meende de praeses van de Herrnhutters, Van Calker, dat het goed was dat de mensen niet helemaal hun eigen weg konden volgen. Volgens hem zouden velen dan nog maar weinig werken en tot een liederlijke levenswijze overgaan.⁶⁴ Pater J.B. van der Aa toonde daarentegen begrip voor de vrijgemaakten, die hun werkzaamheden op de plantages met weinig bezieling uitvoerden. Volgens de missionaris was er voor de vrijgemaakten geen noodzaak om voor weinig geld op de plantages te werken, omdat ze net zo goed hun eigen voedsel konden produceren. Van der Aa toonde zich bovendien verontwaardigd over de verdeling van de winst. Op een plantage hoorde hij van de directeur dat deze voor een hoeveelheid cacao ter waarde van fl. 700 slechts fl. 40,- aan arbeidsloon besteedde.⁶⁵

Evenals straffen voor werkverzuim, waren ook de regels ten aanzien van vagebondage bedoeld om de onder staatstoezicht gestelde bevolking aan het werk te houden. Van Lansberge schuwde er niet voor strenge verordeningen in te stellen en veroordeelden fikse straffen op te leggen. Het weigeren van het sluiten van een contract, het bezit van een vaartuig en landloperij konden worden bestraft met gevangenisstraffen en tewerkstellingen, variërend van drie maanden tot twee jaar. Het strenge beleid van de gouverneur werd bekritiseerd en zelfs 'naar despotisme riekend genoemd' (Slootweg 1987: 77-78). Een groot probleem voor de orde in het land leek vagebondage echter niet te vormen: in de jaren van 1864 tot en met 1872 werden tussen de 105 en 152 personen vagebondisme ten laste gelegd (zie figuur 6). De gouverneur bestreed dan ook berichten uit de krant, *De West Indiër*, waarin melding werd gemaakt van vele duizenden vrijgemaakten die zonder werkovereenkomsten zouden rondzwerven.⁶⁶

Het aantal personen dat van diefstal werd beschuldigd was het hoogst in 1864 toen 583 vrijgemaakten voor deze overtreding werden aangeklaagd (zie figuur 6). Het aantal aanklachten was laag, lager waarschijnlijk dan het aantal gepleegde diefstallen. Meestal stalen de vrijgemaakten levensmiddelen, met name bananen. Volgens Van Lansberge betaalden de vrijgemaakten niet graag voor de vruchten, die zij tijdens de slavernij

⁶²Van deze 17.000 contracten waren er 14.000 door plantagearbeiders gesloten. Bij de aanklachten werd geen onderscheid gemaakt tussen plantagearbeiders en anderen, maar uit de bronnen blijkt dat de klachten over werkverzuim vooral van de plantages afkomstig waren. Het percentage aanklachten zal onder de plantagearbeiders daarom boven het gemiddelde hebben gelegen, maar kan nooit meer dan 20% zijn geweest.

⁶³ARA: Make 1370, 1441, 1467, 1572, and 1717.

⁶⁴ABUH: 15 lb 11b Catharina-Sophia.

⁶⁵BNPCR 3156.

⁶⁶ARA: MvK 1456, 1467, 1572.

kregen uitgedeeld en waarop zij meenden recht te hebben.⁶⁷ Voedingsmiddelen waren echter ook duur en de prijzen van vlees, gevogelte, eieren, groenten en bananen stegen verder door de toegenomen vraag na de emancipatie (Van Sypestein 1866: 44).⁶⁸ Veel vrijgemaakten moesten levensmiddelen kopen, omdat zij geen kostgronden meer hadden nadat zij hun oude plantages hadden verlaten. Nieuwe kostgronden hadden enige tijd nodig voordat zij iets opleverden. Sommigen aarzelden in het aanleggen, omdat zij toch weer naar hun oude plantages zouden terugkeren. Ook waren veel vrijgemaakten hun pluimvee kwijt. Zij hadden hun kippen verkocht om nieuwe kleren te kopen voor de dag van de emancipatie of om de eerste drie maanden door te komen toen er nog geen contracten waren gesloten. In die overgangperiode hadden de vrijgemaakten nauwelijks inkomsten.⁶⁹

Vooraf en zieke mensen konden nauwelijks de dure levensmiddelen kopen. De zendeling R  thling beschreef schrijnende toestanden in Coronie. Bij een ziekenbezoek op de plantage Leasowes trof hem de vele ellende die hij daar zag: woningen die nauwelijks bescherming boden tegen weer en wind, en hun nooddriftige bewoners die niets hadden om hun naaktheid te bedekken. Van het gouvernement kregen de oude en zieke mensen weliswaar   n gulden per week, maar gezien de hoge prijzen van de levensmiddelen was dat nauwelijks genoeg om van te leven. Degenen zonder familie leden armoede. R  thling deelde hemden en broeken uit die de zusters en broeders uit Zeist hadden opgestuurd.⁷⁰

Het aanmerken van deelname aan `heidense riten' als overtreding was deel van de assimilatiepolitiek die de Nederlandse regering voerde. Creolen, Aziaten en anderen moesten tot   n ongedeelde taal- en cultuurgemeenschap worden gevormd met   n rechtssysteem (Van Lier 1949: 196-197). Voor de Creolen betekende de assimilatiepolitiek de criminalisering van de *wintireligie* (vgl. Trotman 1986: 214-215).

Tijdens de slavernij was de *watramamadans* — die een uiting was van de *wintireligie* — eigenlijk ook al verboden, maar de slaven leken zich daar weinig van aan te trekken. Bovendien stonden de eigenaren de dans oogluikend toe. In die tijd waren het voornamelijk de Herrnhutters die tegen de religie ageerden. Na de emancipatie klaagden de zendingen steeds vaker dat gedoopte vrijgemaakten openlijk de *wintireligie* aanhingen. Van een succesvol of actief beleid tegen de religie door de overheid was geen sprake, want het aantal aanklachten tegen de religie viel in het niet bij het aantal bijeenkomsten dat werd gehouden (zie figuur 6). De meeste aanklachten werden gedaan in 1872, toen tweeëntwintig personen van deelname aan `heidense riten' werden beschuldigd (Emmer 1993: 109). In dat jaar klaagde de zending Bau een aantal mannen in zijn gemeente Rust-en-Werk aan wegens afgoderij. De aanvoerders werden tot strafarbeid veroordeeld, andere deelnemers moesten fl. 2,50 betalen.⁷¹

⁶⁷ARA: MvK 1456.

⁶⁸ARA: MvK 1375, 1441.

⁶⁹ARA: MvK 1456.

⁷⁰ABUH: 15 LB 15 Salem.

⁷¹*Nachrichten aus der Br  dergemeine* 1874: 1006, 1007.

De verboden *winti prey* werd overal in Suriname gehouden, maar het meest in Boven-Para. De zendelingen Braukmann noemde het gebied zelfs de zetel van 'afgoderij' en 'duivelsdienst'.⁷² Op de zendingspost Berseba hoorde het zendelingenechtpaar Braukmann op zaterdagavond steeds vaker getrommel. Aanvankelijk dachten zij dat het jonge mensen waren die muziek maakten en dansten, maar later beseften zij dat het om Afrikaans-Surinaamse religieuze bijeenkomsten ging. Op 1 oktober 1868 hoorden zij dat er de volgende zaterdag een groot dodenfeest zou worden gehouden, het zogenaamde *fesa*.⁷³ Het feest werd op touw gezet door de familie van de dienaarbroeder. Die vertelde aan de zending Braukmann dat het feest door enkele 'heidense' mannen en vrouwen werd gegeven. Nadat zij de aan hun overleden vader of moeder gedane beloftes hadden ingewilligd, zouden zij van al hun 'heidense dingen' verschoond zijn en hun naam bij de kerk opgeven. — Toen Braukmann drie jaar later zijn ervaringen in het gebied samenvatte, had echter nog niemand van de deelnemers van de *fesa* zijn of haar naam opgegeven. — De *fesa* werd grondig voorbereid; er werden koeken gebakken, varkens geslacht en goede vrienden en familieleden van andere plantages uitgenodigd. In de loop van de zaterdag kwamen de genodigden op de plantage aan. 's Avonds om negen uur begon het getrommel en gezang. In het begin was het zacht, als een solo. Daarna viel de rest in. Deze afwisseling herhaalde zich in de loop van de nacht meerdere malen. Om middernacht werd het zingen zwakker en zwakker. Enkele minuten was er nog maar één stem te horen. Braukmann en zijn vrouw schrokken toen plotseling de hele menigte weer inviel en, zoals Braukmann het omschreef, een 'demonisch gebrul' liet horen. Tot zes uur in de ochtend duurde het getrommel en gezang. Toen het zendelingenechtpaar 's ochtends vermoeid opstond, want nachtrust hadden zij weinig gehad, was het eindelijk stil. Braukmann was niet verbaasd dat slechts weinigen die morgen zijn bijeenkomst bijwoonden. Om twee uur 's middags begon het getrommel opnieuw. Braukmann liet zich niet van zijn stuk brengen en luidde om zeven uur 's avonds de klokken voor de avondbijeenkomst. De dienaarbroeder vroeg hem om de dienst uit te stellen tot het getrommel en gezang voorbij was. Uiteraard weigerde Braukmann dat verzoek in te willigen, want zoals iedere zondagavond zou hij een bijeenkomst houden. Braukmann hield vol en toen hij een half uur later nogmaals de bijeenkomst aankondigde hield het getrommel op. Enige trouwe volgelingen kwamen naar de bijeenkomst.⁷⁴

Dergelijke feesten bleven plaatsvinden. Braukmann schreef dat er in 1872 en 1873 weer dodenfeesten werden gehouden op de houtgrond *Prospérité*. Jonge mensen, die bij de Herrnhutters op school hadden gezeten, namen ook deel aan het feest. Het was echter

⁷²Ook Kuhn schreef in 1871 dat er nog veel 'afgoderij' in dit gebied heerste (ABUH: 15 La 9(c); br. J.W. Kuhn Korrespondenz, brief 8).

⁷³In het oorspronkelijk in 1856 uitgegeven woordenboek van Wullschlägel wordt een 'heidens' feest als *fesa* vertaald, terwijl een 'gewoon' feest als *feeste-dei* werd vertaald. Tegenwoordig wordt *fesa* als feest vertaald en duidt het niet in het bijzonder op een dodenfeest. Het is niet duidelijk of de oorspronkelijke betekenis verloren is gegaan of dat Herrnhutters het woord verkeerd vertaalden.

⁷⁴ABUH: 15 Lb 11a Berseba; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1872: 854, 855.

voor Braukmann moeilijk vast te stellen wie aan de *fesa* deelnam. Van de directeuren hoefde de zendeling weinig steun te verwachten, want meestal kregen die een mooi stuk vlees van de organisatoren. Hoe dichter het einde van het staatstoezicht naderde, hoe brutaler iedereen werd, meende de ontgoochelde Braukmann.⁷⁵ De zendeling meende dat het weinig zin had om de Afrikaans-Amerikaanse religie met dwang te bestrijden. Godenhuizen wilde hij niet afbreken, want hij wist dat zij weer even snel werden opgebouwd.⁷⁶

8. De invloed van missie en zending op de vrijgemaakten

Kerstening had slaven moeten voorbereiden op de emancipatie; bekering tot het christendom moest monogamie en het kerngezin bevorderen, de arbeidsmoraal verheffen en 'heidense praktijken' doen verdwijnen. Vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw stimuleerden de overheid en de planters daarom de bekering van slaven en werden de Herrnhutterzendingen aangewezen om het christendom onder de slaven te verspreiden. De doeleinden die de overheid en de planters met de zending voor ogen hadden waren niet die van de zendelingen, maar het maakte hun eigen ambitie, de bekering van de Surinaamse slaven wel mogelijk. De Herrnhutters voerden hun werk met bezieling uit en wonnen vele slaven voor hun geloof: in 1863 hadden zij 27.500 volgelingen, waarvan de meesten slaven waren (zie figuur 2). De Afrikaans-Surinaamse *wintireligie* was overigens nooit verdwenen, maar had haar plaats naast of in de schaduw van het christendom behouden. Ook katholieke missionarissen kwamen tijdens de slavernij naar Suriname om de slaven te bekeren. Zij waren echter minder succesvol dan hun protestantse ambtgenoten (zie figuur 2), aangezien zij kampten met gebrek aan financiële middelen, missionarissen en steun van planters en overheid.

Zowel de zendelingen als de missionarissen waren over het algemeen blij met de emancipatie, want zij meenden dat de slavernij het gezinsleven en de christelijke vorming van de mensen belemmerde.⁷⁷ Toch brak er voor de Herrnhutters juist na de emancipatie een moeizame periode aan. De zendelingen verloren hun greep op de bevolking en bovendien ontpopten zich de katholieke geloofsverkondigers als concurrenten, maar over dat laatste later meer. Voor het eerst sinds meerdere decennia nam de schare volgelingen van de Herrnhutters af. Tijdens het staatstoezicht verloor de broedergemeente 3.924 leden, al behield het zijn plaats als grootste christelijke kerkgenootschap onder de Creoolse bevolking (zie figuur 2).

Net als vóór de emancipatie streefden de zendelingen na de emancipatie naar de verspreiding van het christendom en zij verlangden vooral naar een samenleving die de vorming van de zwarte christen stimuleerde. De oude plantagegemeenschappen leken

⁷⁵Zie ook *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1875: 406.

⁷⁶ABUH: 15 Lb 11a Berseba.

⁷⁷BNPCR: 3524; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1860: 887.

hen daarvoor het meest geschikt.⁷⁸ Op de plantages hadden zich immers al christelijke gemeenschappen gevormd met een duidelijke administratie en organisatie. In die gemeenschappen werden de Herrnhutters bijgestaan door leden uit de gemeenschap, de zogenaamde dienaarbroeders en nationaalhelpers. De zendelingen slaagden er echter niet in de structuur van de gemeenschappen te behouden.

De vele verhuizingen verstoorden de eenheid van de plantagegemeenschappen, waardoor de handel en wandel van de vrijgemaakte slaven nauwelijks nog te controleren viel. De zendelingen deden hun best de christelijke gemeenschappen op de plantages bij elkaar te houden, maar vaak hadden zij weinig succes. Zo sprak de zending Menze soms tot diep in de nacht met zijn gemeenteleden en probeerde hen ervan te overtuigen op de plantages te blijven en hun levenswijze te verbeteren. Bij een enkeling vond hij gehoor, maar bij velen waren zijn inspanningen tevergeefs.⁷⁹ Ook na de opheffing van het staatstoezicht probeerden de Herrnhutters de vrijgemaakten over te halen om als loonarbeiders op te plantages te blijven, eventueel gecombineerd met de kleine landbouw. Velen vestigden zich toen echter verspreid over de districten, wat de zending ernstig bemoeilijkte.

Behalve op het uiteenvallen van de gemeenschappen, stuitten de Herrnhutters op een sterke vrijheidsgeest onder de vrijgemaakte slaven; die kozen hun eigen weg en lieten zich niet meer door anderen domineren, ook niet door de Herrnhutters. Niemand werd meer tot kerkbezoek gedwongen, met als gevolg dat de kerken minder werden bezocht. Net als in de slaventijd gingen vrijgemaakten meer door de week dan op zondag naar de kerk. Op zondag knapten de vrijgemaakten allerlei karweitjes aan huis op, gingen zij vissen of werkten zij op de kostgronden. De vrijheidsgeest manifesteerde zich ook in de *wintireligie*, die door gekerstende vrijgemaakten steeds openlijker werd aangehangen. Verder ergerden de zendelingen zich aan het drankgebruik van de vrijgemaakten en aan het kaart- en dobbelspel, dat een geliefd tijdverdrijf werd op de plantages. Vooral van de recalcitrante jonge vrijgemaakten hadden de Herrnhutters het zwaar te verduren.⁸⁰ Zij hadden zich, zoals de zending Menze het noemde, sinds 1863 ook van de kerk 'geëmancipeerd'.⁸¹ De jongeren wilden tegenover de zendelingen, net zoals tegenover alle blanken, laten merken dat zij op gelijke voet met hen stonden.⁸²

⁷⁸Dit in tegenstelling tot wat Austin-Broos (1992: 221-226) beweert over Jamaica. Daar zouden de zendelingen hebben gestreefd naar zwarte gemeenschappen die economisch en sociaal onafhankelijk waren van de plantages. Alleen dan zou het onderwijs en de verlossing van de zwarte bevolking worden gestimuleerd, zo meenden de zendelingen volgens Austin-Broos, want tijdens de slavernij hadden het 'heidendom' en de losse familiebanden gezegevierd op de plantages.

⁷⁹RAU: EBG 831, *Ein Missions-bild aus Suriname*: 16-17.

⁸⁰*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1865: 955; 1867: 453-454; 1870: 136, 781; 1975: 39, 225-226; *Berigten uit de Heiden-Wereld* 1873: 7; ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-71; 15 Lb 14 Leliëndaal.

⁸¹*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1867: 453-454.

⁸²ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-71, Einige Bemerkungen über die Zukunft die Neger.

Een zendeling vond de jongeren er fattig uitzien. Achter het ene oor staken zij een halfopgerookte sigaar en achter het andere een paar zwavelstokjes. Met in de hand een wandelstokje en soms een lange pijp wandelden zij de kerk binnen. Wanneer de zaaldie-naar hen bij de deur de stok en pijp afnam, maakten sommigen rechtsomkeer en lieten de preek voor wat hij was.⁸³

De Herrnhutters klaagden over de kwaliteiten van de helpers. Vooral naarmate de ouderen stierven, vonden de zendingen het moeilijk goede en trouwe opvolgers te vinden. Net als in de slaventijd gaven de helpers advies over bevorderingen en hielden zij de zendingen op de hoogte van de gebeurtenissen op de plantages, de zieken en dergelijke. De 'nationaalhelpers' zouden echter nogal terughoudend zijn met het melden van de ongezeglijkheden van de gemeenteleden. Uit de klachten kan worden opgemaakt dat het ambt aan prestige had ingeboet en dat de invloed van de helpers op de vrijgemaakten beperkt was. Soms moesten de helpers veel tegenstand en spot verduren wanneer zij anderen terechtwezen. Tijdens de slavernij bestond die kritiek op de helpers ook al, maar zij leek na de emancipatie heftiger te zijn geworden. Waarschuwingen werden in de wind geslagen en ondanks bemoeienissen van de helpers bleef het kerkbezoek schaars.⁸⁴

Na de emancipatie kregen de vrijgemaakte kinderen het recht om schoolonderwijs te volgen, wat op de plantages door zendingen en missionarissen werd verzorgd. Het onderwijs boekte echter nauwelijks resultaat. Het regenseizoen, slechte wegen en ziekte waren redenen voor schoolverzuim. Ook zagen de ouders het belang van de school niet in. Op verafgelegen plantages schoot het onderwijs erbij in, omdat er niet genoeg geld en mankracht voorhanden was. De kinderen van ongeveer honderd plantages bleven verstoken van onderwijs.⁸⁵ Op Clevia hielden zendingen speciale bijeenkomsten voor kinderen, de zogenaamde kinderleer, om de jeugd op het rechte pad te houden. Wegens gebrek aan deelnemers werd de leer echter al snel beëindigd.⁸⁶

Het gevolg van dit alles was, zoals genoemd, een afname van het aantal gemeenteleden. De Herrnhutter Kuhn constateerde in 1871 tijdens een bezoek aan de zendingspost Anna'szorg dat de zendeling Jansa nog slechts zevenhonderd personen in zijn gemeente telde, terwijl hij voorheen drie tot vierduizend gemeenteleden onder zijn hoede had. Krijgsvaardig drukte Kuhn zijn zorg en raad aan Jansa uit:

Deze en andere zendingservaringen hebben deze veteraan van de zending moedeloos gemaakt en hij moest eraan worden herinnerd dat een bij de vlag bezworen krijgsman zijn post ook onder de moeilijkste omstandigheden moet proberen te handhaven.⁸⁷

⁸³*Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1873: 497-499.

⁸⁴ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII 1870-1871; 15 Lb 14 Leliëndaal; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1969: 849.

⁸⁵*Berigten uit de Heiden-Wereld* 1863: 12; 1864: 9; 1865: 182-186; 1966: 131.

⁸⁶ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-71.

⁸⁷ABUH: 15 La 9(c): brief 4.

In het district Beneden-Saramacca, dat gunstig ten opzichte van Paramaribo lag, bleef het aantal bewoners stabiel. Aanvankelijk waren de Herrnhutters daar zeer tevreden over. Volgens de praeses van de Herrnhutters, Van Calker, hadden de zendelingen veel vrijgemaakten in het district ervan weerhouden de oude plantages te verlaten. Van Calker dacht dat het evangelie veel had bijgedragen tot het behoud van de rust in Saramacca na de emancipatie, want de vrijgemaakten vroegen de zendelingen vaak om advies. Hun raad namen zij meestal wel aan, meende hij, terwijl zij de eigenaren niet vertrouwden. Slechts weinigen verlieten de plantages nadat Van Calker hen had geadviseerd het eerst nog een jaar te proberen op hun plantages. Hij verzekerde hen dat de verhoudingen nu heel anders lagen dan in de slaventijd.⁸⁸ Volgens pater van der Aa waren het echter de goede levensomstandigheden in Beneden-Saramacca die de mensen aantrokken. Vooral de eigenaar van de suikerplantage Kent deed goede zaken en wist zijn arbeidskrachten tevreden te houden; de mensen zagen er net gekleed en wel gevoed uit, vond Van der Aa. Terwijl de Herrnhutters de bewoners van Kent prezen, omdat zij niet deelnamen aan de feesten, prees Van der Aa daarentegen de eigenaar, die een paar maal per jaar een krat bier of likeuren voor de mensen naar de plantage stuurde. Bij die gelegenheid hield hij een dansdag en gaf hen volop spek en gezouten vlees te eten. Volgens Van der Aa werkte de bevolking voorbeeldig en was zij gehecht aan de plantage. Nooit hoorde men, zoals elders, dat er botsingen waren met de directeur.⁸⁹

Van Calker kende het gebied en de mensen beter dan Van der Aa, die Saramacca zo nu en dan bezocht. Toch valt het te betwijfelen of de Herrnhutters werkelijk zoveel invloed hadden op de vrijgemaakten als Van Calker meende. In 1871 merkte de Herrnhutter C. Illy op dat weliswaar veel mensen van andere districten naar de plantages in het Saramacca-district kwamen (zie figuur 5), maar hij schreef ook dat hij meer last en verdriet dan vreugde had van de uitbreiding van zijn gemeente. De meeste nieuwelingen waren op hun oude adres van de broedergemeente uitgesloten.⁹⁰ Verschillende oorzaken konden daaraan ten grondslag liggen, meestal betrof het 'onzedelijkheid' of deelname aan een *winti prey*.

Hoewel vrijgemaakten uit andere delen van Suriname naar Saramacca gingen, moesten planters contractarbeiders uit Azië en het Caribisch gebied aantrekken om het tekort aan arbeidskrachten te kunnen aanvullen. De zendelingen klaagden veelvuldig over de vermeende slechte invloed van deze immigranten op de vrijgemaakten. Op de suikerplantage Catharina-Sophia werkten niet alleen Chinezen en Creolen uit Demarary en Barbados, maar ook Hindostanen.⁹¹ De eerste Hindostaanse immigranten werden pas in 1873 uit Brits-Indië aangetrokken, maar in 1869 werkten al zesenvertig Hindostanen in Suriname die via Brits-Guyana het land waren binnengekomen.⁹² Bij

⁸⁸ABUH: 15 lb 11b Catharina-Sophia; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1865: 963,964.

⁸⁹BNPCR: 3578.

⁹⁰ABUH: 15 Lb 11b Catharina-Sophia.

⁹¹ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, *Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII*, 1870-1871.

⁹²*Koloniaal Verslag* 1869.

geen van deze nieuwelingen vonden de zendelingen gehoor. Wellicht leidde de frustratie daarover of hun onbekendheid met de nieuwkomelingen tot de vele vooroordelen. Creolen uit de Britse Cariben zouden veel drinken, een voorbeeld dat volgens de zendeling Illy door veel vrijgemaakten werd gevolgd. De zendeling G. Meissel, die Illy in 1873 opvolgde, meende dat Britse Creolen fervente aanhangers van de Afrikaans-Amerikaanse religie waren. Van hen leidde er volgens Meissel niet één een geordend en christelijk leven. In 1879, zes jaar na de opheffing van het staatstoezicht, leek Meissel iets positiever te zijn. Hij noemde hen ook toen weliswaar een kudde zonder herder, maar de Engelse diensten die hij speciaal voor hen op Catharina-Sophia hield, werden goed bezocht.

De zendeling Illy had één Chinese jongen onder zijn leerlingen. De jongen wilde zich laten dopen, maar van zijn moeder mocht hij dat alleen bij de katholieken doen. Volgens haar leek die leer namelijk meer op hun eigen geloof. De zendeling Illy bezocht de Chinezen regelmatig en vond hen wel vriendelijk. Hun onwil om over de kerk te praten weet hij aan de taalbarrière, die de mogelijkheden tot communicatie beperkte. De Chinezen spraken meestal alleen de woorden in het *Sranan* die betrekking hadden op handel, eten en werken. Zij hielden zich over het algemeen zeer rustig en Illy vond dat zij goede arbeidskrachten waren. De Hindostanen waren volgens de zendeling een heel ander slag mensen. Zij dronken veel, waren zeer spraakzaam en vriendelijk, maar niet al te schoon, meende Illy. Een heel enkele keer kwamen zij uit nieuwsgierigheid naar de kerk, maar geen enkele had zich tot het christendom bekeerd.⁹³

Ook elders in Suriname waren de zendelingen niet te spreken over de immigranten. In Nickerie zouden de immigranten uit Berbice en Barbados de *winti prey* weer hebben teruggebracht.⁹⁴ In Beneden-Commewijne klaagde de zendeling Drexler over de Hindostanen, die hij een 'zeer verwilderd volk' vond. Volgens de zendeling waren zij net zo 'afgodisch' als de bosnegers en vereerden zij vuur, water, bomen, bijzondere stenen, apen en andere dieren. Toch hoopte Drexler een nieuwe werkring onder hen te vinden zodra zij het *Sranan* konden begrijpen. Ook over de bosnegers, die op de plantage Leliëndaal werkten, was Drexler niet te spreken. Zij hielden danspartijen, wat volgens de zendeling al eenentwintig jaar niet meer was gebeurd op de plantage. De eigenaar verbood de spelen niet, maar dacht juist anderen ermee te kunnen lokken om op zijn plantage te komen werken.⁹⁵

De katholieke geloofsverkondigers lieten zich evenmin positief uit over de immigranten. Pater C. Van Coll schreef in 1874:

Van de koelies heeft men nog slechts weinig kunnen bekeren. Velen hunner zijn mohammedanen en allen zeer afgodisch. Hunne levenswijze is niet van dien

⁹³ ABUH: 15 Lb 11b Catharina-Sophia. Uit een briefwisseling tussen voorzitters van de Haagsche Maatschappij en die van de Evangelische broedergemeente blijkt dat er belangstelling was voor de zending onder de Chinezen, maar dat de zendelingen slechts langzaam 'voortgang' boekten. (RAU: EBGS 143, 153)

⁹⁴ ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-1871.

⁹⁵ ABUH: 15 Lb 14 Leliëndaal 1869.

aard dat we eenig gegronde hoop voor hunne bekeering zouden voeden. Het gouvernement heeft hun daarenboven de vrije uitoefening hunner godsdiensten moeten waarborgen, zoodat de mohammedaanse en Hindostaanse feestdagen in de dagbladen worden aangekondigd....Tot het bekeeren der Chineezen is dobbelspel en opium het voorname obstakel: nu en dan echter kunnen we onder hen eenige zielen voor het hemelrijk winnen.⁹⁶

Het Paragebied kende niet het enorme verloop, dat in andere districten een hinderpaal vormde voor de werkzaamheden van de Herrnhutters. Toch bleef ook het Paragebied, net als in de tijd vóór de emancipatie, een moeilijk zendingsgebied. De belangrijkste reden daarvoor was het diepgewortelde geloof in de Afrikaans-Amerikaanse *wintireligie*. Het beste resultaat hadden de zendelingen op de suikerplantage Osembo geboekt. Deze plantage was de eerste geweest in de Para waar toestemming werd gegeven om het evangelie te verkondigen. Toch was ook op Osembo een teruggang te bemerken en vonden er steeds vaker danspartijen plaats. Voor betere opbrengsten van de kostgronden, vroegen de bewoners van Osembo hulp aan de *winti-goden*. De zendelingen weigerden kinderen te dopen van deelneemsters aan Afrikaans-Surinaamse religieuze bijeenkomsten, ook al verzochten de vrouwen hun *leriman* daarom. De zendelingen wilden de vrouwen op die wijze straffen voor hun 'heidense' daad.⁹⁷ De openlijke terugkeer van gedoopte Creolen naar de Afrikaans-Surinaamse religie vond echter ook al plaats in de laatste jaren van de slavernij op Osembo.⁹⁸

In Nickerie hadden de zendelingen minder te klagen, ook al zouden de immigranten uit Berbice en Barbados een slechte invloed hebben gehad op de volgelingen van de broedergemeente.⁹⁹ Ook over de gemeente Salem in Coronie werden er geen ernstige klachten gemeld. In Coronie verliep alles rustig na de emancipatie en er werd geregeld gewerkt. Vrijwel iedereen werkte op de plantages, op enkelen na die op *frimangron* woonden en als metselaar of timmerman werkzaam waren. Zij hadden kleine stukjes grond in hun bezit.¹⁰⁰ Rätblings wens dat er na de emancipatie meer belangstelling voor de kerk zou zijn werd echter niet vervuld. De bijeenkomsten werden in het eerste half jaar vóór de emancipatie beter bezocht dan in de tweede helft na de emancipatie. Nieuwjaarsdag 1864 was de kerk weliswaar vol, maar Rätbling stoorde zich aan de luxe in kleding die op dergelijke feestdagen te zien was. De teleurgestelde zending meende dat net degenen die zich zouden moeten schamen voor hun levenswijze, het meeste pronkten. Eén jaar later nam het zendingenechtpaar Wied de zorg van de gemeente Salem in Coronie over. Ook H. Wied kritiseerde de pronkzucht van de Coronianen. De preken werden over het algemeen op zondag goed bezocht, maar velen kwamen alleen

⁹⁶BNPCR: 3075.

⁹⁷RAU: 539 17,18 september; 540, 6 augustus 1866, 4 november 1867, 2 juni 1868.

⁹⁸ABUH: 15 Lb 11a Berseba.

⁹⁹ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-1871; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1871: 52.

¹⁰⁰ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-1871.

om zichzelf te laten zien. Met opzet kwamen zij te laat, zodat zij bij binnenkomst alle ogen op zich gericht voelden. Verder klaagde Wied dat de nieuwe lieden allemaal ouder dan vijftig waren. Van deze mensen leefden bovendien de meesten in zonde, echtbreuk en 'hoererij'.¹⁰¹ In Coronie vonden na de emancipatie Afrikaans-Surinaamse religieuze bijeenkomsten plaats, terwijl het geloof in die religie juist in Coronie geheel verdrongen leek te zijn door het christendom. Volgens de zendeling Gaissert was de Afrikaans-Surinaamse religie door lieden uit andere delen van Suriname naar Coronie gebracht.¹⁰² Die veronderstelling valt echter te betwijfelen, aangezien Coronie geen aantrekkingskracht had op vrijgemaakten buiten het district. Waarschijnlijk was de Afrikaans-Surinaamse religie nooit echt verdwenen uit Coronie.

Al met al moesten de zendelingen tijdens het staatstoezicht omgaan met een bevolking die naar vrijheid verlangde. De zendelingen met hun paternalistische houding en strenge moraal beteugelden die vrijheid en meer dan voorheen lieten de vrijgemaakten blijken dat zij daarvan niet waren gediend. De zendelingen werden dan ook met veel moeilijkheden geconfronteerd, die samengevat kunnen worden met een citaat van de zendeling Bau die de post Rust-en-Werk bediende. In het begin van 1871 schreef hij het volgende in zijn diarium:

De toestand van de gemeente is er een, die de zendeling zorgen en kommer geeft. De geest van ongebondenheid en vals gebruik van de vrijheid nemen vooral bij de jongeren de overhand. Naast enkele openbaar geworden afgodische en *bakru* gebeurtenissen is de laatste tijd het kaart- en dobbelspel een kwaad dat de zielen in Satans rijk verstrikt. Het veelvuldige komen en gaan van arbeiders, onder wie heidense negers met hun duistere en zondige leven, zijn een groot nadeel voor degenen die tot onze kerk behoren. Het grote aantal Chinezen op Rust-en-Werk en op De Resolutie, niet de beste elementen, werkt eveneens nadelig op de neger. De vleselijke zonden, de vrije huwelijken en de treurige verhoudingen binnen het huwelijksleven zijn de hindernissen die het Evangelie en haar invloed overal verijdelen.¹⁰³

Zoals in het begin van deze paragraaf werd vermeld, groeide de invloed van de katholieken in de jaren na de emancipatie. Nadat Suriname in 1865 een Apostolisch Vicariaat werd, namen de mogelijkheden voor de missie in Suriname sterk toe. De zorg voor de missie in Suriname werd toen toevertrouwd aan de paters Redemptoristen. Het aantal missionarissen steeg vanaf dat jaar aanzienlijk (zie figuur 3).

¹⁰¹ABUH: 15 Lb 15 Salem; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1869: 343.

¹⁰²*Berigten uit de Heiden-Wereld* 1876: 72; *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1879: 94; 1880: 916,917.

¹⁰³ABUH: 15 la 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-1871. Klachten van de zendeling Bau over zijn gemeente Rust-en-Werk zijn verder te vinden in *Nachrichten aus der Brüdergemeine* 1872: 706, 707. Een *bakru* is een boosaardige geest, die mensen ziek kan maken. Bau doelde wellicht op het toepassen van zwarte magie.

De concurrentie van de katholieke kerk werd voor de Herrnhutters voelbaar op de plantages die tot de posten Leliëndaal en Rust-en-Werk behoorden. Op plantage De Resolutie, die onder de zorg van de laatste post viel, behoorde slecht één familie tot de Herrnhutters. De rest was bij de katholieke kerk aangesloten. Echt lastig maakten de missionarissen het de zendelingen in de districten Leliëndaal en Rust-en-Werk desalniettemin niet. Hetzelfde gold voor het district Saramacca, waar de post Catharina-Sophia lag. Er waren daar weliswaar enkele missionarissen werkzaam, maar veel viel daar nog niet veel van te merken. Moeilijker was het op de plantages die tot de post Heerendijk behoorden, aangezien de planters het werk van de priester begunstigen. Op de plantages Picardie en Killenstein waren katholieke gemeentes. Voor de Herrnhutters was vooral de concurrentie in Coronie hinderlijk.¹⁰⁴ Dat laatste was echter niet nieuw, want tijdens de slavernij hadden de missionarissen al een vrij sterke gemeente gevormd in Coronie. Hetzelfde gold voor de leprakolonie Batavia, waar de katholieken al jaren de scepter zwaaiden.

Veel tolerantie was er niet tussen de zendelingen en missionarissen. De Herrnhutters lieten zich bepaald niet positief uit over de missionarissen en bekeken de groeiende concurrentie met argwaan. Anderzijds drukten de missionarissen hun antipathie ten aanzien van de zendelingen soms in scherpe bewoordingen uit en beklagden zich over de 'verherrnhutterde' bevolking. Vernooij (1974: 12, 27-45) noemt de periode tussen 1866 en 1890 de 'confrontatiefase'. De katholieke kerk benadrukte in deze jaren sterk dat zij de enige ware kerk was en nam stelling tegenover de niet-katholieken. Illusterend is in dit opzicht een plagerij die in 1871 in Coronie plaatsvond en waar de pater J.H. Schaap met veel genoegen over schreef. Samen met de paters J. van Mens en J. van Rooy reisde Schaap door Coronie om op Burnside een mis op te dragen, toen het volgende gebeurde:

Zoowat half weg, in het schoonste gedeelte van der streek, staat de kerk van de *leriman*. Zijn school ging juist uit toen we voorbijreden. J. van Mens, die een onvergelyken tact heeft om met de negers om te gaan, had de honderd en meerdere kinderen nauwelijks in het oog gekregen of hij schreeuwde hun toe in het negerengels: "hip, hip, hoeraa!" En ziedaar al die kinderen aan het roepen, aan het loopen, aan het springen en dansen dat het een lust was om te zien en te hooren, en meer dan genoeg om den *leriman* van spijt te doen barsten. De kinderen omringden ons rijtuig van allerkanten, meer dan een half uur deden we die comedie voortduren, eindelijk, uit medelijden met die armen kleinen die van uitputting 't onderste boven vielen maakte J. van Rooy er een einde aan, met de zweep over het paard te leggen.¹⁰⁵

De missionarissen waren soms milder tegenover bekeerlingen dan de Herrnhutters, een

¹⁰⁴ABUH: 15 La 9c (2) Kuhn, Visitationsbericht u. Beilagen I-XXXIII, 1870-1871.

¹⁰⁵BNPCR: 3140.

houding die bijdroeg tot de groei van het katholicisme.¹⁰⁶ Zij stelden zich minder star op tegenover kinderen van ongedoopte ouders dan de Herrnhutters, die deze kinderen vaak weigerden te dopen. De paters leerden de katholieken daarentegen hoe zij in geval van nood kinderen moesten dopen en daarmee de zwakken en zieken konden 'red-den'.¹⁰⁷ Ook accepteerden missionarissen huwelijken tussen katholieken en andersdenkenden, mits de kinderen katholiek werden opgevoed (Lenders 1994: 271-272).

Hoewel het aantal katholieken steeg na de emancipatie, ondervonden ook de missionarissen moeilijkheden. Pater Bossers vatte de voor- en nadelen van de emancipatie als volgt samen:

Den 1 july 1863 was de slavernij afgeschaft, en dien ten gevolge kwam er allengs een ommekeer in zake van godsdienst. De huwelijken enz. vermeerderden, de tegenkantingen van eigenaren, administrateurs en directeurs verminderten, en de kerk kon vrijer adem scheppen met vrije, ofschoon nog voor 10 jaren onder staatstoezicht geplaatste, negers. Dan, met de vrijheid heeft zich ook allengs de geest van onafhankelijkheid en nieuwerwetsche verlichting meer, vooral onder de jeugd, geopenbaard.¹⁰⁸

Aan het einde van dit hoofdstuk gekomen, kan worden gesteld dat de drang naar de volledige vrijheid zich sterk manifesteerde tijdens het staatstoezicht. Aanvankelijk waren de vrijgemaakten onzeker en wisten zij de veranderingen soms niet goed te beoordelen. Een contract leverde loon op, maar geen behuizing, kleding en voedsel. Tot grote problemen leidden de verandering niet, want serieuze opstanden kwamen niet voor en vrij weinig vrijgemaakten maakten zich schuldig aan strafbare feiten. De vrijgemaakten uitten hun verzet vooral binnen de grenzen van de wet. Door veelvuldig gebruik te maken van het recht tot verhuizen, maakten zij op hun beurt de planters

¹⁰⁶BNPCR: 3140, 3578. Een beschrijving van de dagindeling van pater Van Rooij in Coronie geeft inzicht in de werkwijze van de missionarissen. Van Rooij begon met het horen van de biecht, waarna hij de mis opdroeg. Tijdens de mis werd er gepreekt en daarna gecatechiseerd. Soms werd ook het heilige sacrament van het doopsel en van het huwelijk toegediend. Verder werden er twisten bijgelegd, de klagenden aangehoord en de zieken bezocht. In tegenstelling tot de Herrnhutters hadden de missionarissen geen officiële helpers. Om achter het gedrag van een persoon te komen, vroegen ze informatie aan de directeur, familie, vrienden, kennissen, burens of andere geschikte en vertrouwde personen in diens omgeving. Zowel de Herrnhutters als de missionarissen zongen veel met hun gemeentelieden. De missionarissen leerden hen zelfs Latijnse liederen, die zij volgens de pater Van der Aa snel onder de knie hadden en redelijk wisten uit te spreken. Deze pater roemde het zangtalent van de mensen op de plantages die hij bezocht en zag dat de mensen zich vereerd voelden, wanneer ze de Latijnse liederen mochten zingen.

¹⁰⁷BNPCR: 3578.

¹⁰⁸BS: Parochie Coronie, *Kronijken der Katholieke kerk op Coronie*.

onzeker over de toekomst van hun plantages; die konden immers alleen functioneren met voldoende arbeidskrachten. Ondanks de massale verhuizingen bleef de economie overigens wel doordraaien; ongeveer vijfenzeventig procent van de exportsector wist zich te handhaven. Op de plantages in Coronie en het Paragebied vonden de minste verhuizingen plaats. Slechts weinigen verlieten deze districten, ook al was de weerzin tegen de plantagearbeid ook daar merkbaar.

De emancipatie vereiste andere omgangsvormen tussen planters en vrijgemaakte slaven, maar lang niet alle planters waren bereid hun houding tegenover de vrijgemaakten te wijzigen. In extreme gevallen weigerden de planters hun vrijgemaakte slaven te betalen of zelfs maar te woord te staan.

Niet alleen de planters, maar ook de Herrnhutters kregen te maken met de vrijheidsdrang van de vrijgemaakte slaven. Zij verloren veel gemeenteleden tijdens het staatstoezicht. Veel gedoopte vrijgemaakten legden de vermaningen van de Herrnhutters terzijde en beleden openlijk de Creoolse *wintireligie*. Anderen kozen voor de katholieke kerk, die sterk in opkomst was in deze periode.

Met name de jonge vrijgemaakten lieten het niet achterwege de planter en zendeling te tonen dat zij voortaan vrije mensen waren door van werkplek te veranderen en de waarschuwingen van de Herrnhutters te negeren. Toch wilden de vrijgemaakten zich niet van de samenleving afkeren door naar het binnenland te vluchten, zoals dat tijdens de slavernij gebeurde. Integendeel, weglopers keerden terug nadat de slavernij was afgeschaft. Bovendien verhuisden veel vrijgemaakten naar plantages dicht bij de stad.